

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет міжнародних відносин і права
Кафедра міжнародної комунікації та політології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Протистояння російській агресії як чинник пришвидшення процесу
формування української політичної нації

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність – 052 Політологія

Освітня програма – «Політологія»

Шифр КвРПОЛ. 024028.01.01

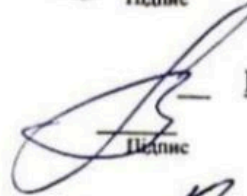
Виконав здобувач II курсу
групи ПОЛМ-24-1

Підпис

Тарас БЛОНСЬКИЙ

Керівник докт. іст. наук, проф.

Підпис

Юрій ЗЕМСЬКИЙ

Нормоконтролер

Підпис

Олеся ПОСВІСТАК

До захисту допускаю:
Завідувач кафедри
міжнародної комунікації та політології

Підпис

Ольга ЗАСЛАВСЬКА

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет міжнародних відносин і права

Кафедра міжнародної комунікації та політології

Освітній рівень Другий (магістерський)

Галузь знань С Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини

Спеціальність С2 Політологія

Освітня програма Освітньо-професійна програма Політологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

міжнародної комунікації та
політології

Ольга

ЗАСЛАВСЬКА

_____ 202_р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Тема кваліфікаційної роботи: «Протистояння російській агресії як чинник пришвидшення процесу формування української політичної нації»

Керівник кваліфікаційної роботи: Юрій ЗЕМСЬКИЙ

Затверджено наказом ректора університету від _____ 20__ р. № _____

2. Строк подання студентом роботи на кафедру _____ 20__ р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з дослідницької та переддипломної практики, комплекс методів. Дослідження виконано із застосуванням міждисциплінарного підходу, що включає як загальнонаукові, так і спеціальні методи аналізу:

1. Системний аналіз – дозволяє розглянути взаємозв'язки між зовнішньою агресією, внутрішніми суспільними процесами та формуванням політичної нації як єдиного цілого.
2. Компаративний метод – застосовано для порівняння досвіду інших країн, які стикалися з подібними викликами, і аналізу їхніх підходів до формування політичної нації.

3. Історичний метод – забезпечує вивчення еволюції процесів консолідації українського суспільства в історичному контексті.

Метод контент-аналізу – використано для аналізу риторики, медійного висвітлення та змісту публічних звернень, спрямованих на мобілізацію суспільства.

4. Зміст кваліфікаційної роботи :

1. Розкрити зміст та основні характеристики поняття «політична нація».
2. Визначити ключові виклики, які постали перед Україною у зв'язку з російською агресією.
3. Оцінити вплив зовнішньої агресії на формування української політичної ідентичності та зміни у суспільних настроях.
4. Дослідити роль громадянського суспільства та державних інституцій у процесі політичної консолідації.
5. Визначити практичні результати процесу формування політичної нації в умовах війни та їх значення для подальшого розвитку України.

6. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи освітнього рівня магістра	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Формулювання об'єкта і предмета дослідження, визначення мети і дослідницьких завдань	До 5 вересня 2025 р.	Виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. Обґрунтування актуальності проблеми	До 15 вересня 2025 р.	Виконано
3	Написання Вступу кваліфікаційної роботи	До 20 вересня 2025 р.	Виконано
4	I розділ кваліфікаційної роботи	До 1 жовтня 2025 р.	Виконано
5	II розділ кваліфікаційної роботи	До 15 жовтня 2025 р.	Виконано
6	III розділ кваліфікаційної роботи	До 1 листопада 2025 р.	Виконано
7	Загальні висновки	До 15 листопада 2025 р.	Виконано
8	Оформлення кваліфікаційної роботи	До 25 листопада 2025 р.	Виконано
9	Попередній захист кваліфікаційної роботи	4 грудня 2025 р.	Виконано
10	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно до графіку)	_____ грудня 20__ р.	Виконано

Студент Тарас Блонський

Керівник роботи Юрій Земський

АНОТАЦІЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Тема кваліфікаційної роботи: «Протистояння російській агресії як чинник пришвидшення процесу формування української політичної нації»

Студент: Тарас Блонський

Керівник: Юрій Земський

Кваліфікаційна робота включає 94 сторінок, 1 таблицю, 1 рисунок. Перелік використаних джерел налічує 85 найменувань.

Ключові слова: українська політична нація; російська агресія; консолідація суспільства; громадянська ідентичність; націєтворення; деколонізація; дерусифікація; національна солідарність; політична суб'єктність; європейська інтеграція; громадянське суспільство; інформаційна безпека; гуманітарна стійкість; війна; державотворення..

Об'єктом дослідження є процес формування української політичної нації у контексті суспільних трансформацій.

Предметом дослідження є вплив російської агресії на політичну консолідацію українського суспільства та прискорення процесу формування української політичної нації.

За результатами дослідження проаналізовано комплекс соціальних, політичних та інституційних чинників, які вплинули на прискорення формування української політичної нації в умовах російської агресії. Розкрито механізми консолідації суспільства, посилення громадянської та європейської ідентичності, трансформації інформаційного й культурного простору, активізації волонтерського та громадянського руху, формування стійких практик солідарності, а також окреслено довгострокові наслідки цих процесів для розвитку держави та її політичної суб'єктності.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ	12
1.1 Зміст та основні характеристики поняття «політична нація»	12
1.2 Ключові виклики, які постали перед Україною у зв'язку з російською агресією	16
Проміжний висновок до розділу 1	28
2 ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ	30
2.1 Вплив зовнішньої агресії на формування української політичної ідентичності та зміни у суспільних настроях	30
2.2 Роль громадянського суспільства та державних інституцій у процесі політичної консолідації	41
2.3 Результати процесу формування політичної нації в умовах війни та їх значення для подальшого розвитку України	54
Проміжний висновок до розділу 2	71
3 ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ ЯК ЧИННИК ПРИШВИДШЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ	73
3.1. Війна як каталізатор політичної консолідації українського суспільства	73
3.2. Зміни у політичній та соціальній ідентифікації українців у відповідь на агресію	75
3.3. Внесок держави, армії та громадянського суспільства у зміцнення політичної нації під час війни	78
3.4. Протистояння російському імперському впливу як основа укріплення громадянської єдності	80

3.5. Наслідки протистояння російській агресії для перспектив розвитку української політичної нації	81
Проміжний висновок до розділу 3	83
ВИСНОВКИ	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	88

ВСТУП

Актуальність теми. Україна завжди перебувала в центрі світових геополітичних і цивілізаційних процесів. Її територія, що поєднує Схід і Захід, відігравала ключову роль у формуванні торговельно-економічних шляхів, культурних обмінів та політичних впливів. Ця географічна особливість зробила Україну об'єктом постійної боротьби між провідними світовими гравцями. З моменту здобуття незалежності у 1991 році Україна здобула статус повноправного члена міжнародного співтовариства, але водночас опинилася в епіцентрі конкуренції між Сполученими Штатами Америки, Європейським Союзом з одного боку та російською федерацією – з іншого.

Збройна агресія російської федерації проти України є відкритим нападом на суверенітет і територіальну цілісність держави, порушуючи всі основоположні міжнародні норми. Росія, керована ідеологією агресивного експансіонізму за часів правління Володимира Путіна, стала державою-терористом, яка здійснює масові воєнні злочини, включно з обстрілами цивільного населення, руйнуванням критичної інфраструктури, депортацією населення та іншими порушеннями прав людини. Росія виправдовує свої дії риторикою «демілітаризації» та «денацифікації» України, що є інструментами інформаційної війни, спрямованими на дискредитацію суверенної держави. Сакральною метою російської агресії є ліквідація українського суверенітету та створення умов для повного підпорядкування України кремлівському впливу.

Сучасна агресія росії проти України має глибокі історичні корені. Знищення української державності було однією з головних цілей як Російської імперії, так і більшовицької росії. Події 1917–1918 років, коли більшовицька росія вторглася на територію Української Народної Республіки (УНР), демонструють аналогічний характер агресії. Тоді, як і зараз, метою нападів

було знищення української державності та встановлення контролю над українськими землями.

Водночас сучасні обставини надають Україні значні переваги. Завдяки міжнародній підтримці, сучасному озброєнню, досвідченій армії, волонтерському руху та швидкому розповсюдженню інформації через соціальні мережі Україна змогла мобілізувати свої ресурси для ефективного протистояння агресії.

Агресія росії стала потужним чинником, який прискорив процеси формування української політичної нації. Війна сприяла політичній консолідації суспільства, активізації громадянської участі та формуванню національної ідентичності. Українське суспільство, незалежно від етнічного, мовного чи релігійного складу, об'єдналося навколо ідеї захисту суверенітету, незалежності та територіальної цілісності держави. Цей процес включає кілька ключових аспектів:

1. Політична єдність. Політичні сили різного спрямування продемонстрували готовність працювати на спільну мету захисту держави, що зміцнило внутрішню політичну стабільність.
2. Громадянська активність. Мільйони українців стали активними учасниками волонтерського руху, підтримки Збройних Сил України та гуманітарної допомоги постраждалим.
3. Ідентичність. Війна сприяла глибшому усвідомленню національної ідентичності, особливо серед тих регіонів і груп населення, які раніше не асоціювали себе із загальноукраїнськими цінностями.
4. Міжнародна інтеграція. Україна отримала безпрецедентну підтримку від міжнародних партнерів, що сприяло її інтеграції до європейського співтовариства і формуванню нових альянсів.

Російська агресія, що розпочалася в 2014 році, стала потужним стимулом для об'єднання суспільства та пришвидшення процесу консолідації громадян навколо ідеї суверенної, демократичної держави. Військові дії, анексія Криму,

тимчасова окупація частини територій Донбасу та широкомасштабна війна з 2022 року спричинили значні зміни у суспільних настроях, сприяючи формуванню колективної політичної свідомості та усвідомленню спільної відповідальності за долю країни. Російська агресія стала викликом, який об'єднав українське суспільство у боротьбі за збереження державності та стимулював процеси консолідації, необхідні для формування політичної нації. Даний процес не лише допомагає Україні вистояти у війні, але й створює міцну основу для її майбутнього розвитку як суверенної, демократичної та незалежної держави.

Актуальність теми зумовлена тим, що вона розкриває фундаментальні аспекти боротьби України за збереження своєї незалежності, суверенітету та інтеграції суспільства. Дослідження цієї проблеми дозволяє зрозуміти, як зовнішня агресія впливає на внутрішньополітичні процеси та сприяє формуванню політичної нації, яка є важливим інструментом стабільності та національного поступу.

Об'єктом дослідження є процес формування української політичної нації у контексті суспільних трансформацій.

Предметом дослідження є вплив російської агресії на політичну консолідацію українського суспільства та прискорення процесу формування української політичної нації.

Метою дослідження є аналіз впливу російської агресії як чинника, що стимулює процес формування української політичної нації, а також виявлення механізмів, які забезпечують суспільну консолідацію та сприяють зміцненню національної ідентичності.

Для досягнення поставленої мети визначено такі дослідницькі завдання:

1. Розкрити зміст та основні характеристики поняття «політична нація».
2. Визначити ключові виклики, які постали перед Україною у зв'язку з російською агресією.

3. Оцінити вплив зовнішньої агресії на формування української політичної ідентичності та зміни у суспільних настроях.
4. Дослідити роль громадянського суспільства та державних інституцій у процесі політичної консолідації.
5. Визначити практичні результати процесу формування політичної нації в умовах війни та їх значення для подальшого розвитку України.

Дослідження виконано із застосуванням міждисциплінарного підходу, що включає як загальнонаукові, так і спеціальні методи аналізу:

4. Системний аналіз – дозволяє розглянути взаємозв'язки між зовнішньою агресією, внутрішніми суспільними процесами та формуванням політичної нації як єдиного цілого.
5. Компаративний метод – застосовано для порівняння досвіду інших країн, які стикалися з подібними викликами, і аналізу їхніх підходів до формування політичної нації.
6. Історичний метод – забезпечує вивчення еволюції процесів консолідації українського суспільства в історичному контексті.
7. Метод контент-аналізу – використано для аналізу риторики, медійного висвітлення та змісту публічних звернень, спрямованих на мобілізацію суспільства.

Стан вивченості проблеми та джерельна база дослідження. Формування української політичної нації є предметом досліджень як українських, так і зарубіжних науковців. Значний внесок у розвиток цієї тематики зробили О. Грицак, В. Кулик, М. Рябчук, чії праці висвітлюють історичні, соціокультурні та політичні аспекти формування нації. Водночас вплив російської агресії на ці процеси залишається недостатньо вивченим.

Джерельну базу дослідження складають:

- нормативно-правові акти України;
- звіти міжнародних організацій, які аналізують наслідки агресії;
- соціологічні дослідження суспільних настроїв в Україні;

- аналітичні матеріали та публікації науковців.

Наукова новизна роботи полягає у висвітленні ролі зовнішньої агресії як чинника, що стимулює політичну консолідацію суспільства та пришвидшує процес формування української політичної нації.

Практична значущість полягає у можливості використання результатів дослідження для формування державних стратегій, спрямованих на зміцнення національної єдності, підвищення ефективності інформаційної політики, розробку ініціатив для підтримки громадянського суспільства та протидію зовнішнім загрозам.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 94 сторінок.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

1.1 Зміст та основні характеристики поняття «політична нація»

Проблематика взаємодії громадянського суспільства з процесом формування політичної нації нині набуває особливої значущості. Це пояснюється тим, що саме політична нація має потенціал забезпечити консолідацію населення. В основі її становлення лежить взаємодія трьох ключових елементів: громадянського суспільства, держави та етнічних спільнот.

Передусім варто зупинитися на понятті «нація». У Енциклопедії сучасної України нація визначається як колектив людей, який, незалежно від етнічного походження його членів, об'єднаний спільними політичними інтересами, усвідомленням власної єдності на певній території та наявністю державної організації (суверенітету), єдиного громадянства, а також нормативно закріплених прав і обов'язків. Для такої спільноти характерні специфічні ознаки, що вирізняють її серед інших, а між її представниками існує почуття солідарності [22].

У працях українського мислителя Д. Донцова нація трактується як «скупчення мільйонів воль довкола спільного ідеалу... ідеалу панування певної етнічної групи над територією, яку вона одержала в спадщину по батьках і яку хоче передати своїм дітям» [19, с. 210], як спільнота, «те, що протиставляє себе географічно, історично і політично своїм сусідам» [20, с. 161], а також як «група людей різних клас і національного походження, що замешкують спільну територію, зв'язаних спільними історичними традиціями» [21, с. 208].

Окремо заслуговує на увагу визначення нації як «історичної соціоетнічної, політичної, духовної спільноти людей з певною психологією,

самосвідомістю, спільними територією, культурою, мовою, економічним життям; 2) сукупності громадян однієї держави» [53].

Подібний підхід підтримує й І.О. Кресіна, яка розуміє націю як спільноту «людей незалежно від їхнього етнічного походження, об'єднаних політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території (землі) з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами та обов'язками, культурою і традиціями» [38, с. 105].

Аналіз наведених дефініцій дозволяє виокремити у науковому дискурсі два домінантні підходи до розуміння нації. Перший етнічний, який пов'язує націю з психологічними, культурологічними, історико-економічними та антропологічними характеристиками. Другий політичний, що розглядає націю як об'єднання всіх громадян держави незалежно від етнічного, культурного чи соціального походження.

Громадянське суспільство у дослідницькій літературі постає як рівень загального суспільного розвитку, як система недержавних зв'язків та інститутів, а також як певний стан громадянської культури та свідомості. Фактично воно є сукупністю соціальних відносин та інституцій, які функціонують у демократичному правовому полі, будучи незалежними від державної влади, але перебуваючи з нею у взаємодії. Саме громадянське суспільство формує основу для появи та зміцнення політичної нації, оскільки сприяє становленню громадянина з розвиненою національною свідомістю і політичною культурою [7, с. 112].

Процес формування політичної нації передбачає об'єднання людей на основі спільних цінностей, ідей та навколо суспільних і політичних лідерів. У цей період особливо важливо забезпечити сприятливі умови для розвитку інститутів громадянського суспільства, адже саме вони відіграють ключову роль у становленні та зміцненні політичної нації. Ефективна взаємодія громадянського суспільства та політичної нації формує передумови для

сталого розвитку та, як наслідок, сприяє збереженню територіальної цілісності держави [73, с. 247].

Сучасні тенденції свідчать, що громадянське суспільство виконує функцію посередника між державою та особою, забезпечуючи можливість взаємодії населення з органами влади на основі добровільних об'єднань, водночас зберігаючи автономність від політичних структур. Це відкриває можливості для інтеграції приватних інтересів та індивідуальних позицій у ширшу систему соціальної взаємодії. У цьому контексті можна стверджувати, що повноцінне формування політичної нації в Україні сприяло б вирішенню значної частини проблем, які стримують розвиток держави [8, с. 206].

Варто підкреслити, що за час існування незалежної України повноцінна політична нація як спільна ідентифікаційна платформа для всіх громадян так і не була остаточно сформована. Ідентифікацію зазвичай трактують як процес уподібнення або ототожнення себе чи малої групи з певними зразками, спільнотами чи явищами [59, с. 65].

Науковці розглядають ідентифікацію як один із ключових механізмів соціалізації, етнізації та виховання особистості. Вона виявляється у прийнятті індивідом певної соціальної ролі, у формуванні відчуття групової належності та виробленні системи соціальних установок. Поняття «політична нація» активно використовувалося вже мислителями початку ХХ століття серед них В. Старосольський, О. Бочковський, Л. Ребет та інші, які розглядали його як важливу категорію у своїх націологічних дослідженнях [45, с. 139].

З огляду на це, політична нація може розумітися як складна система етносів, національних меншин та інших етнічних груп, що взаємодіють на спільній території та поділяють певні колективні цілі, інтереси й орієнтири, водночас відмежовуючи себе від інших аналогічних спільнот. В українському контексті «політична нація» означає поліетнічну громадянську спільноту, яка формується на основі української державності та спільного історико-політичного досвіду. Сьогодні поняття «українська політична нація»

часто використовується як фактичний синонім концепту «народ України», адже відображає реальний стан справ у державі, де поряд з українцями проживають численні етнічні групи.

С. Кульчицький слушно наголошує, що термін «нація» має два підходи до тлумачення, однак варто орієнтуватися на той, який домінує у світовій практиці: нація це спільність громадян різних національностей, об'єднаних у межах однієї держави [41, с. 22].

Водночас частина дослідників застерігає, що поліетнічність України за певних умов може стати чинником, який ускладнює формування єдиної національної самосвідомості. У таких умовах лише виважена, стратегічно орієнтована етнополітика, тісно пов'язана з іншими напрямками державного управління, здатна забезпечити стабільність та убезпечити країну від можливих соціальних конфліктів [66, с. 892].

Українська держава, яка нині стикається з численними внутрішніми й зовнішніми викликами, має приділяти особливу увагу забезпеченню суспільної єдності. Тому державні інституції повинні докладати максимальних зусиль для зміцнення національної консолідації [29, с. 36]. Насамперед важливо усунути відчуття відчуження, що може виникати у представників різних етнічних груп, ніби вони існують у «чужій державі». Активне залучення всіх жителів до суспільного та політичного життя сприятиме не лише інтеграції, а й загальному соціальному добробуту.

Співжиття різних етнічних спільнот у межах єдиної держави закономірно веде до їх інкорпорації в політичні, соціальні та культурні структури суспільства. Після проголошення незалежності в Україні почався своєрідний «етнічний ренесанс», який підвищив інтерес до традицій, звичаїв та культурної спадщини як титульної нації, так і національних меншин.

У сучасних українських реаліях концепція націєтворення демонструє, що формування української політичної нації є результатом взаємодії трьох складових: української національної ідеї, розвиненого громадянського

суспільства та соціальної держави. Помітно, що українське суспільство поступово трансформується, а зміна ціннісних орієнтацій свідчить про зростання рівня громадянської відповідальності та соціальної згуртованості.

На теперішньому етапі становлення громадянського суспільства створюються сприятливі умови для розвитку політичної нації. Фокус цього процесу сьогодні об'єднання громадян навколо спільних соціальних інтересів. Можна стверджувати, що успішна модель сучасної політичної нації ґрунтується на гармонійному поєднанні ефективних механізмів етнокультурного відтворення з інструментами вирішення актуальних соціально-політичних проблем.

У цьому контексті варто додати, що події останнього десятиліття Революція Гідності, російська агресія, масштабні волонтерські рухи значно прискорили процес консолідації українців. Саме під впливом цих подій громадянське суспільство в Україні проявило безпрецедентну силу, а суспільна солідарність стала реальним фундаментом політичної нації. Таким чином, сучасна українська політична нація формується не лише за рахунок правових чи політичних механізмів, а й через колективний досвід боротьби, взаємної підтримки та переосмислення власної ідентичності.

1.2 Ключові виклики, які постали перед Україною у зв'язку з російською агресією

Згідно з даними звіту Global Peace Index Briefing 2024, підготовленого австралійським міжнародним дослідницьким центром Інститутом економіки та миру (IEP), протягом 2024 року у світі фіксувалося 56 активних конфліктів, до яких у різних формах були залучені 92 держави, як у межах власної території, так і за її межами [70].

Сучасна війна розглядається глобальною спільнотою як найсерйозніший ризик, що становить найвищу загрозу та потенційно здатний спричинити

кризу світового рівня. На відміну від численних регіональних конфліктів, Україна стала жертвою зовнішньої агресії та повномасштабного вторгнення, ініційованого державою, яка є постійним членом Ради Безпеки ООН. Російсько-українська війна охоплює цілу систему вимірів збройний, політичний, економічний, інформаційний, культурний та інші. Комплексне розуміння взаємодії цих вимірів дає змогу об'єктивно оцінювати стратегію та тактику агресора. Багатовимірний характер російської агресії виявлявся й до початку повномасштабного вторгнення, проте саме після лютого 2022 року різні форми впливу отримали системну узгодженість. У зв'язку з цим дослідження факторів, що визначають перебіг бойових дій і загальний хід війни, набуває особливої наукової значущості в умовах масштабної збройної агресії Російської Федерації (РФ) проти України.

Світовий досвід військових дій є значним і включає аналіз різноманітних їх елементів, підходів, форм і стадій. Зокрема:

- у [12] розкрито бачення ключових системних характеристик сучасного воєнного конфлікту на території України;
- у [49] висвітлено проблематику онтології війни та миру в контексті українського досвіду протидії російській гібридній агресії, яка перетворилася на довгостроковий чинник деструктивного впливу на політичну, економічну та соціальну сфери держави;
- у [59] подано теоретичні та прикладні підходи до формування нового формату стратегічного керівництва сектором безпеки й оборони та військового управління Силами оборони (СО) України;
- у [57] розглянуто сутнісні характеристики гібридної війни в умовах системної кризи глобальної безпеки та визначено її як новітній формат світового протистояння;
- інформаційну складову гібридної війни докладно проаналізовано в працях [25; 26; 54].

Однією з ключових ознак воєнних конфліктів ХХІ століття є їх гібридність, яка виявляється у поєднанні традиційних методів, що передбачають застосування збройної сили, з нетрадиційними інструментами впливу політичними, економічними, дипломатичними, інформаційними, соціальними, психологічними та іншими. Російсько-українська війна є типовим прикладом такого формату: у її початковий період домінував інформаційний компонент, тоді як після лютого 2022 року переважною стала військова складова в комплексній взаємодії з іншими інструментами агресії. У результаті війна РФ проти України сформувала нові підходи до її ведення, зумовлені впливом широкого спектра факторів. Саме тому систематичне виявлення та аналіз факторів, які визначають перебіг бойових дій, є одним із пріоритетних напрямів сучасних досліджень.

Колишній директор ЦРУ Девід Петреус наголошує, що на нинішній етап війни в Україні безпосередній вплив справляють три основні чинники: демографічні ресурси, технологічний розвиток та масштаби підтримки з боку союзників [51].

Історик Тімоті Снайдер, який багато років вивчає Східну Європу та Україну, виокремлює сім ключових факторів, що традиційно визначають особливості ходу збройних конфліктів: час, економічні ресурси, логістика, особливості ландшафту, характер бойових дій, риси воюючих сторін і загальна стратегія. У контексті російсько-української війни він додатково підкреслює роль непередбачуваного чинника міжнародної громадської думки [61].

Аналіз перебігу широкомасштабної агресії РФ проти України дає можливість виокремити низку ключових факторів, що визначають розвиток подій. До них належать: геополітичний, економічний, логістичний, дипломатичний, технологічний чинники, стратегія і тактика Збройних Сил України, їхні наявні спроможності, рівень мобілізації ресурсів, якість підготовки кадрів, інформаційний та психологічний складники. Зокрема, геополітичний фактор формується особливостями розташування України,

специфікою її стосунків з іншими державами, характеристиками природних об'єктів, ринків збуту сировини та товарів, а також міжнародних торговельних маршрутів, що мають вагомий політичний, соціальний та екологічний вплив [48].

Україна є суверенною державою, розташованою у Центрально-Східній Європі. На її території, зокрема в Закарпатській області поблизу м. Рахів, знаходиться географічний центр Європи. Держава межує з сімома країнами Білоруссю, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Молдовою, Румунією та рф. Загальна довжина державного кордону становить 6992,982 км, з яких 5637,982 км припадає на сухопутну ділянку, а 1355 км на морську.

Глобальне геополітичне положення України визначається низкою ключових характеристик. По-перше, держава знаходиться в полі перетину інтересів трьох провідних центрів сили США, Західної Європи та рф. По-друге, серед основних напрямів її зовнішньої політики пріоритетне місце займають європейська та євроатлантична інтеграція, а також поглиблення стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами.

По-третє, Україна безпосередньо межує з двома потужними полюсами політичного та економічного впливу: з одного боку з Європейським Союзом як вагомим центром глобальної інтеграції, а з іншого з росією, чия політика відзначається агресивними амбіціями. Така конфігурація обумовлює необхідність формування навколо України стійкого та прогнозованого безпекового простору. Крім того, держава розташована на межі сфер впливу двох великих військово-політичних блоків НАТО та ОДКБ.

По-четверте, географічно Україна знаходиться на перехресті трьох регіонів світу Європи, Азії та Північної Африки. Через її територію проходять важливі транзитні маршрути, які забезпечують сполучення між азійськими країнами та державами Центральної й Західної Європи (рис. 1.1).

Рисунок 1.1 – Схема стратегічно важливих транспортних напрямків, що проходять територією України [27].

Україна традиційно відіграла важливу роль як транзитна держава на маршрутах постачання нафти та природного газу з Росії до країн Центральної та Південно-Східної Європи. Проте внаслідок повномасштабної війни, запроваджених санкцій і відмови більшості держав Східної Європи від російських енергоресурсів, значення України у цьому процесі наразі суттєво зменшилося.

Крім того, територія України розташована на перетині релігійних меж між західнохристиянським, східнохристиянським та ісламським світами. У більшості сусідніх із Україною держав (Росія, Білорусь, Молдова, Румунія) домінує православне християнство, тоді як у Польщі, Словаччині та Угорщині католицизм. Південним морським сусідом України є Туреччина – велика держава з переважно мусульманським населенням.

Основною загрозою для українського суверенітету та державності виступає російська федерація, яка веде проти України повномасштабну загарбницьку війну. РФ трактує Україну як частину власної сфери впливу та націлена на підкорення або навіть знищення Української держави та українського народу як нації. Через втягнутість у конфлікт низки держав на

боці України війна фактично набула глобального характеру, що проявляється у таких тенденціях:

- провідні міжнародні організації, зокрема й ООН, офіційно засудили агресію РФ;
- значна кількість країн та інституцій надає Україні військову, фінансову та економічну підтримку;
- проти Росії запроваджені й підтримуються масштабні санкційні режими;
- створено спеціальний трибунал для розгляду воєнних злочинів, скоєних РФ проти України.

Війна Росії проти України суттєво вплинула на конфігурацію як європейської, так і глобальної системи безпеки, оскільки супроводжується систематичним порушенням РФ норм міжнародного права та фундаментальних принципів міжнародного порядку. Протистояння перетворилося на точку зіткнення не лише між двома державами, а й між ширшими геополітичними інтересами США, Великої Британії, європейських країн та Російської Федерації. Усвідомлюючи стратегічні особливості свого геополітичного становища, Україна уклала двосторонні міжнародні угоди у сфері безпеки та довгострокової підтримки вже з 25 державами.

Економічний фактор відіграє визначальну роль у веденні війни, що підтверджує відомий вислів: «битву виграє армія, але війну – економіка». Росія веде проти України цілеспрямовану економічну війну, використовуючи широкий спектр засобів: блокування експорту української сільськогосподарської продукції, закриття портів, системне руйнування енергетичної та логістичної інфраструктури, а також економічне мародерство, що включає вивезення обладнання підприємств, зерна, металу та інших ресурсів.

За словами Головнокомандувача ЗС України О. Сирського, під час виступу на Конгресі місцевої та регіональної влади він повідомив, що лише за

перші 2,5 роки війни російські дрони та ракети уразили 11 879 об'єктів, серед яких 6203 цивільні, а 5676 військові [28].

Протягом перших п'яти місяців 2025 року Росія здійснила по Україні удари із застосуванням майже 27 700 авіабомб, близько 11 200 «шахедів», приблизно 9000 ударних БПЛА інших типів та понад 700 ракет, зокрема балістичних [14].

У ході повномасштабної війни Україна стикається не лише з масштабним руйнуванням інфраструктури, виробничих потужностей та суспільних інституцій, але й із суттєвими втратами людського капіталу, що безпосередньо впливають на динаміку бойових дій. Додатковим тягарем стають і значні фінансові витрати, необхідні для ведення війни. Вагомий негативний вплив на економіку справили також тимчасова окупація частини територій, інформаційні та демографічні потрясіння, а також масова вимушена міграція населення (особливо працездатної частини) за межі країни. За даними Міжнародної організації з міграції ООН, з початку вторгнення свої домівки були змушені покинути понад 14 млн українців фактично третина всього населення держави. Із цієї кількості більше ніж 6,5 млн осіб нині перебувають за кордоном у статусі біженців, тоді як близько 3,7 млн залишаються внутрішньо переміщеними особами на території України [47].

Військова агресія проти України стимулювала збільшення оборонних бюджетів у понад сотні держав світу. У 2024 році глобальні військові видатки сягнули 2,72 трлн доларів, що на 9,4 % перевищує показник 2023 року. Україна ж у воєнний період спрямовує на оборону весь обсяг фінансових ресурсів, які генерує економіка, тоді як інші ключові сфери охорона здоров'я, соціальний захист, освіта фінансуються переважно за рахунок зовнішньої допомоги партнерів, серед яких ЄС, США, МВФ та інші міжнародні донори [56].

У 2024 році оборонні витрати України становили 34 % від валового внутрішнього продукту [13]. В таких умовах зростає роль оборонно-промислового комплексу, адже саме він забезпечує створення,

виробництво та вдосконалення озброєння й військової техніки, необхідних для потреб фронту. Протягом 2024 року у війська було прийнято до експлуатації понад 1300 зразків озброєнь та військових систем, причому майже 75 % із них створено українськими виробниками [30].

Логістичний аспект набуває критичного значення, оскільки саме він визначає здатність держави забезпечити армію матеріальними, технічними, медичними, продовольчими та іншими ресурсами. Військова логістика це складна система постачання всім необхідним для стабільної роботи військ, без якої проведення будь-яких бойових операцій є неможливим [65].

Вплив війни на логістику в Україні є надзвичайно руйнівним: пошкоджено значну частину інфраструктури, включно зі шляхами сполучення, мостами, залізничними коліями, логістичними центрами та складами. Це різко погіршило можливості авіаційних і морських перевезень, ускладнило рух залізничного транспорту, зменшило пропускну здатність автомобільних маршрутів. Такі обставини безпосередньо впливають як на перебіг бойових дій, так і на загальну конфігурацію війни. Попри це, логістична система продовжує виконувати ключові завдання: доставку гуманітарних вантажів, продуктів харчування, медикаментів та інших необхідних товарів у постраждалі регіони, а також евакуацію населення із зон небезпеки.

Дипломатичний чинник відіграє вирішальну роль у підтримці міжнародного іміджу України та забезпеченні її здатності отримувати необхідну військову, фінансову, політичну та економічну допомогу. Ефективність дипломатії також проявляється у посиленні міжнародного тиску на РФ, у формуванні її ізоляції, у залученні нових союзників для України та у зміні ставлення нейтральних держав у бік підтримки нашої країни. Дипломатична робота сприяє й консолідації українського суспільства у протидії агресору. За майже три роки повномасштабної війни з 24 лютого 2022 р. до 31 грудня 2024 р. міжнародні партнери надали Україні близько 267 млрд євро допомоги. Майже половина цієї суми припадає на військову

підтримку (приблизно 130 млрд євро), 118 млрд євро становить фінансова допомога, а 19 млрд євро гуманітарна [23].

Технологічний вимір війни доводить, що сучасні бойові дії мають високотехнологічний характер, а використання застарілої зброї та традиційних методів ведення війни вже не забезпечує переваги на полі бою. Досягнення успіху потребує постійного впровадження інновацій, розробки нових технологічних рішень та створення сучасних систем озброєння [85].

Протягом 2024 року було кодифіковано значну кількість новітніх зразків військових технологій, серед яких:

- 251 тип безпілотних авіаційних комплексів;
- 169 видів боеприпасів;
- 153 системи радіоелектронної боротьби та розвідки;
- 108 інженерних засобів;
- 97 систем зв'язку;
- 57 наземних ракетних комплексів [30].

Війна Російської Федерації проти України стала першою великою війною, яка одночасно продемонструвала появу декількох технологічних новацій. Серед них слід виділити: впровадження новітніх систем протиповітряної та протиракетної оборони, масове використання розвідувальних та ударних безпілотних літальних апаратів (БпЛА), засобів радіоелектронної боротьби, а також застосування морських дронів і використання БпЛА для знищення систем ППО [85].

Не менш важливою стала роль інформаційно-комунікаційних технологій та автоматизованих систем управління різного призначення. Вони впроваджуються на всіх рівнях управління та забезпечують ефективну інформаційну підтримку, передачу даних, координацію дій військових підрозділів та оперативне прийняття рішень у реальному часі.

Мобілізація ресурсів стала ключовим чинником забезпечення стратегічної стійкості та обороноздатності держави. З початку

повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році в Україні проводиться загальна мобілізація, яка є невід'ємною складовою оборонної здатності будь-якої країни, що прагне захистити себе від воєнної агресії. У рамках мобілізації всі основні сфери державного управління економічна, адміністративно-політична, соціально-культурна та військова перейшли на організацію роботи відповідно до умов воєнного стану. Збройні Сили України та інші військові формування адаптували організаційну структуру і штатний розпис під вимоги воєнного часу.

Вплив мобілізації ресурсів проявляється у кількох напрямках:

- забезпечення потреб Сил оборони, національної економіки та життєдіяльності населення для ефективного протистояння ворогу;
- стимулювання громадської підтримки війни та зміцнення національної єдності, особливо на ранніх етапах конфлікту;
- оптимізація ресурсів і логістики для максимально ефективного використання національних можливостей у підтримку бойових дій;
- демонстрація відповідальності та готовності до оборони, що підвищує міжнародний авторитет України як суверенної держави, яка має право захищати власні інтереси.

З початком повномасштабного вторгнення РФ значно зросла потреба у кваліфікованих кадрах не лише для ЗС України, а й для всього Сектору безпеки і оборони. Кадрова політика була зосереджена на забезпеченні оперативного комплектування військ підготовленими та мотивованими фахівцями, підтриманні високого рівня бойової спроможності, збереженні та нарощуванні кадрового потенціалу, відновленні втрат особового складу, удосконаленні порядку проходження військової служби та соціального й правового захисту військовослужбовців і їхніх родин у умовах воєнного стану. Підготовка військових спеціалістів здійснюється максимально гнучко, швидко та ефективно, з огляду на постійну зміну форм і способів застосування озброєння та військової техніки, а також новітніх тактик ведення бойових дій.

Водночас підготовка кваліфікованих кадрів має стратегічне значення і для відбудови України після війни та її майбутнього розвитку.

Інформаційний фактор у сучасній війні є одним із вирішальних, особливо коли Україна веде асиметричну боротьбу проти ядерної держави з переважаючим військовим потенціалом. Інформаційна зброя, включно з дезінформацією, маніпуляціями та фейками, стала одним із найнебезпечніших видів впливу [50].

Війна інформаційна Росії проти України з 2022 року мала на меті не лише виправдати агресію, а й ліквідувати українську державність. Спершу пропагандисти РФ акцентували увагу на «фашизації» України, а коли цей наратив не дав потрібного ефекту, почали поширювати ідею про «неонацистів» у владі. Проте ці спроби не змогли сформувати у більшості українців переконання у неминучості руйнування держави. Це змусило агресора готувати інформаційне підґрунтя для відкритого вторгнення.

У цих умовах завдання української інформаційної сфери полягало у забезпеченні ефективної відсічі ворогу, запобіганні паніки серед населення, підтримці міжнародної допомоги та організації стабільного постачання ресурсів для ведення бойових дій. Протидія ворожим інформаційно-психологічним операціям (ІПСО) включає: верифікацію інформації та експертних оцінок, координацію дій громадянського суспільства й держави у виявленні ІПСО, протидію агентам впливу, формування виваженої історичної політики, використання спеціального програмного забезпечення для виявлення ворожих операцій і аналізу алгоритмів поширення інформації, а також залучення спеціалістів з інформаційної політики до роботи органів державного управління та місцевого самоврядування [6].

У сучасних умовах значущість інформаційного фактору зростає, оскільки він визначає декілька ключових аспектів. По-перше, те, як міжнародна спільнота сприймає події в Україні, безпосередньо впливає на рівень політичної підтримки нашої держави, обсяги надання економічної,

фінансової та військової допомоги, а також масштаби санкцій, запроваджених проти РФ. На сьогодні це має вирішальне значення для України в контексті ведення бойових дій проти агресора. По-друге, психологічний та інформаційний вплив Російської Федерації визначає морально-психологічну стійкість українського народу та боєготовність Збройних Сил України до відбиття агресії. Психологічний фактор впливає на суспільну свідомість та організованість, готовність до подолання труднощів війни, бойові якості особового складу, а також на загальний морально-психологічний стан військ і ставлення громадян до захисту Батьківщини. З метою створення паніки та хаосу в суспільстві РФ концентрує свої зусилля на психологічному терорі мирного населення по всій території України. У період активних бойових дій цей фактор впливає на прояв військово-професійних знань, навичок та фізичних якостей особового складу в найскладніших ситуаціях сучасного бою.

Геополітичне розташування України визначає рівень загроз національній безпеці, що безпосередньо відображається на стані Сил безпеки та оборони. Економічний фактор, поряд із технологічним забезпеченням, підготовкою кадрів та мобілізацією ресурсів, впливає на боєздатність Збройних Сил, рівень їх спроможностей виконувати завдання з оборони та відсічі агресії, а також на стратегію і тактику застосування військ. Водночас інформаційний та психологічний фактори, разом із підготовленими кадрами, визначають якість виконання завдань у різних сферах життєдіяльності держави, включно із забезпеченням національної безпеки й оборони України. Цей перелік чинників може бути доповнений іншими важливими аспектами.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну висвітлило численні фактори та виклики, які безпосередньо впливають на перебіг бойових дій і хід війни загалом. Серед них особливо ключовими є геополітичний, економічний, логістичний, дипломатичний та технологічний аспекти, а також стратегія і тактика застосування Збройних Сил України, наявні спроможності військ,

мобілізація ресурсів, підготовка кадрів, а також інформаційний і психологічний чинники.

Проміжний висновок до розділу 1

У першому розділі було всебічно розглянуто теоретичні засади формування політичної нації та ключові виклики, які постали перед Україною у контексті російської агресії. Аналіз поняття «нація» та його інтерпретації у працях українських і зарубіжних дослідників засвідчив існування двох взаємодоповнювальних концептуальних підходів — етнічного та політичного. У сучасних умовах саме політичне розуміння нації, що ґрунтується на спільності політичних прав, громадянства, цінностей та відповідальності, набуває пріоритетного значення для України. Це пов'язано з багатонаціональним складом населення, історичною різноманітністю та необхідністю формування спільної моделі державної ідентичності.

Особлива увага була приділена ролі громадянського суспільства як ключового чинника становлення політичної нації. Воно виступає посередником між державою та громадянами, забезпечуючи їхню активну участь у суспільному та політичному житті, сприяючи формуванню національної солідарності та високого рівня громадянської культури. Події останніх років — Революція Гідності, боротьба проти російської агресії, розвиток волонтерського руху — показали, що саме ініціативи громадянського суспільства здатні забезпечити консолідацію суспільства та зміцнення політичної нації на практиці.

У підрозділі 1.2 було проаналізовано основні виклики, спричинені повномасштабною війною Росії проти України. Доведено, що сучасний конфлікт є багатовимірним і поєднує військовий, геополітичний, інформаційний, економічний, технологічний та дипломатичний виміри. Війна змінила структуру глобальної безпеки, продемонструвала гібридний характер

протистояння і висунула нові вимоги до обороноздатності держави. Значну увагу приділено питанням логістики, економічної витривалості, міжнародної підтримки, використання високих технологій та мобілізаційного потенціалу. Показано, що стійкість України у війні значною мірою залежить від здатності інтегрувати ці фактори в єдину стратегічну систему.

У підсумку можна стверджувати, що процес формування української політичної нації відбувається в умовах безпрецедентних викликів, проте саме вони активізували механізми націєтворення та прискорили консолідацію суспільства. Сучасна українська політична нація постає не лише як правова чи політична конструкція, а як реальна спільнота громадян, об'єднаних спільним досвідом боротьби, солідарністю, цінностями свободи та прагненням до збереження державності. Таким чином, результати першого розділу створюють концептуальну основу для подальшого аналізу процесів націєтворення в Україні та визначення шляхів їхнього зміцнення в умовах триваючої агресії.

2 ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1 Вплив зовнішньої агресії на формування української політичної ідентичності та зміни у суспільних настроях

Протягом останніх трьох десятиліть політична ідентичність українських громадян формується на тлі суспільних трансформацій. Особливий, часто суперечливий характер цих соціальних змін зумовлює амбівалентність змісту та асинхронність процесів трансформації політичної ідентичності населення. У зв'язку з цим постає необхідність детальнішого дослідження специфіки політичної ідентичності громадян України.

Політична ідентичність залишається об'єктом пильної уваги науковців, котрі прагнуть розширити традиційні підходи до її аналізу. Зокрема, у статті «Значення та виміри політичної ідентичності» Н. Крістенсен розглядає низку альтернативних концептуалізацій цього поняття [71].

Від марксистського та диспозиційно-структурального підходів П. Бурдьє він відходить до критичного аналізу обмеженості цих моделей. Згідно з ними, будь-яка ідентичність, включно з політичною, розглядається як прямий наслідок економічної або соціальної структури. Такий підхід передбачає, що індивід, залежно від своєї позиції у виробничій системі або соціальній структурі, нібито «запрограмований» обирати конкретну ідентичність, не маючи реальної свободи вибору. Проте соціальна практика свідчить, що політична сфера та процеси індивідуальної ідентифікації частково автономні. Існує низка факторів, серед яких політична культура та ціннісні орієнтації, що виходять за рамки цих концепцій [83].

Особливий інтерес становить когнітивний підхід до вивчення політичної ідентичності. Так, Дж. ван Бавель та А. Перейра (J. Van Bavel, A. Pereira) досліджують особливості політичних переконань, що базуються на ідентичності [82, с. 213–224].

Автори намагаються поєднати класичні погляди на політичну ідентичність, притаманну прихильникам певних політичних партій, з сучасними досягненнями нейропсихології, яка останніми роками стала трендом у гуманітарних науках. Дослідники показують, як ідентифікація з політичними партіями – партійність – здатна впливати на обробку інформації мозком. Вони стверджують, що партійна ідентичність функціонує як генералізована настанова, здатна змінювати спогади, імпліцитну оцінку та сприйняття. Зокрема, «люди надають неявну перевагу політичним пропозиціям членів своєї партійної групи (демократ чи республіканець) – незалежно від змісту цих пропозицій, адже вони відповідають їхній ідеології» [82, с. 218].

Дослідники наводять приклади експериментів, які демонструють взаємозв'язок між математичними навичками та здатністю вирішувати політичні проблеми. Так, у контрольних умовах особи, сильні у математиці, ефективно виконували аналітичні завдання. Проте коли до завдання додавали політичний контекст – наприклад, порівняння даних про злочинність у містах із заборною на зброю та без неї – високий рівень математичних навичок вже не гарантував правильного рішення. Також автори довели, що партійна ідентичність впливає на пам'ять: люди більш охоче запам'ятовують інформацію, яка підтримує їхню політичну належність. Дж. ван Бавель і А. Перейра демонструють, що партійна приналежність може змінювати візуальне сприймання, наприклад, оцінку учасників політичного протесту після перегляду відповідного відео, залежно від приписуваних їм політичних поглядів [82, с. 213–224].

Дослідники пропонують методи зменшення впливу партійної ідентичності на когнітивну обробку інформації. Водночас вони визнають, що корекція хибних переконань щодо політичного кандидата не завжди змінює підтримку, оскільки оцінки формуються різними когнітивними механізмами. Наприклад, навіть після спростування помилкових позитивних переконань про

Дональда Трампа, підтримка його серед прихильників залишалася стабільною. Науковці роблять висновок: доступ до інформації не гарантує незалежності від ідеологічних установок, а політична поведінка часто лишається ірраціональною; «це сучасний парадокс: розширений доступ до інформації ізолює нас у ідеологічних бульбашках та ускладнює сприйняття фактів» [82, с. 222].

Слід зазначити, що прихильників певних політичних партій автори позначають терміном «партизан» (partisan), який у сучасній науковій літературі дедалі частіше використовується саме в цьому значенні. З позицій персонологічного підходу С. Чен і О. Урмінський досліджували роль причинно-наслідкових (каузальних) переконань у формуванні політичної ідентичності та виборчій поведінці громадян [68, с. 27–38].

Автори доводять, що ті люди, котрі сприймають свою політичну ідентичність як тісно пов'язану з іншими аспектами своєї Я-концепції, ймовірніше діятимуть відповідно до норм цієї ідентичності. Натомість ті, для кого політична ідентичність займає периферійне місце і має менше причинно-наслідкових зв'язків, менш схильні до подібної поведінки. Як підкреслюють дослідники: «Якщо причинно-наслідкові ознаки розглядаються як ключові для Я-концепції, зміни цих характеристик призведуть до того, що люди стануть більш чутливими до порушення цілісності власної ідентичності» [68, с. 28].

Дослідники вводять поняття центрального чинника, який визначається шляхом підсумовування числа інших характеристик Я-концепції, з якими він пов'язаний як причина або наслідок. Це своєрідне центральне каузальне ядро Я-концепції. Як зазначають автори, «чим більш центральний чинник впливає на Я-концепцію, тим сильніше політична ідентичність пов'язана з поведінкою осіб, для яких вона має більш причинно-наслідковий характер, порівняно з тими, для кого політична ідентичність є периферійною» [68, с. 28].

Варто додати, що цей показник має певну схожість із «ступенем центральності» в аналізі соціальних мереж Л. Фрімена (L. Freeman), оскільки враховується кількість прямих зв'язків вузла. Проте на відміну від соціальних мереж, у даному випадку «вузли» відображають різні аспекти Я-концепції, наприклад політичну належність або стать. Крім того, зв'язки тут не лише асоціативні: одна характеристика безпосередньо впливає на іншу або визначає її формування.

З точки зору аксіологічного підходу, американські дослідники К.П. Вінтеріч, Й. Дженг та В. Мітал (K.P. Winterich, Y. Zhang, V. Mittal) вивчали, як політична ідентичність – зокрема «лібералізм» та «консерватизм» у США – впливає на благодійні пожертви [84, с. 346–354]. Автори припустили, що існує кореляція між типом благодійної діяльності (приватна чи державна) та політичною ідентичністю благодійника. Це припущення підтвердили дослідження: респонденти частіше підтримували ті благодійні проєкти, які відповідали їхнім політичним переконанням. Так, прихильники Республіканської партії надавали перевагу приватним ініціативам, тоді як демократи віддавали перевагу державним програмам.

Дослідження також показало, що характер цінностей, закладених у благодійних проєктах, корелює з моральним світоглядом учасників. Консервативні респонденти віддавали перевагу програмам, що підтримують порядок, традиції та «моральну чистоту», або принаймні позиціоновані таким чином. Ліберали, навпаки, частіше жертвували на проєкти, спрямовані на допомогу вразливим верствам суспільства та підтримку соціальної справедливості.

Науковці підкреслюють, що ця кореляція проявляється переважно у респондентів із високим рівнем інтерналізації моральних цінностей. Для інших учасників опитування цей зв'язок не є суттєвим. З огляду на це, правильне позиціонування благодійного проєкту з урахуванням політичної

ідентичності та відповідного морального світогляду потенційних благодійників може сприяти збільшенню обсягу пожертв [84, с. 350].

Нестандартне, проте надзвичайно цікаве дослідження, як за змістом, так і за методологією, провели Л. Браун та К.А. Ібарра (L. Brown & K.A. Ibarra), застосувавши нарративний підхід для вивчення ролі туризму у мобілізації політичної ідентичності. У межах дослідження автори проводили якісні інтерв'ю з особами, які відвідували Іспанію, подорожуючи місцями, пов'язаними з громадянською війною. Респонденти відбиралися за методом «снігової кулі» та походили з Великобританії, Норвегії й США. Вони мали вищу освіту та чітко визначену політичну ідентичність ліво-соціалістичного спрямування, що пояснювало мотиви їхніх подорожей: бажання висловити власну політичну ідентичність і вшанувати пам'ять загиблих республіканців під час та після війни.

Дослідники встановили, що фізична присутність у місцях битв громадянської війни та на масових похованнях викликала в учасників як позитивні, так і негативні емоції. З одного боку, відвідування пам'ятних місць посилювало відчуття ідентифікації з лівими політичними ідеями та породжувало гордість за мужність іспанців і міжнародних бійців, які боролися проти військ Франсіско Франко. З іншого боку, такі поїздки викликали сум і роздратування через поразку республіканців та недостатню підтримку їхньої справи урядами респондентських країн того часу. Крім того, учасники висловлювали обурення через те, що сучасний іспанський уряд приділяє мало уваги історичним подіям тих років [67, с. 79–88].

Л. Браун та К.А. Ібарра дійшли висновку, що політична ідентичність є одночасно і причиною, і наслідком туристичної активності. За їхніми спостереженнями, мотивація відвідати пам'ятні місця в Іспанії виникала з інтересу респондентів до історії соціалістичного руху, у якому Іспанська Республіка відіграла ключову роль. Одночасно самі поїздки підтримували політичні переконання мандрівників, надаючи їм додаткового емоційного

забарвлення. Автори трактують політичну ідентичність як різновид соціальної ідентичності, що передбачає приналежність до певної політичної групи. При цьому вони підкреслюють розмитість меж між особистою та соціальною ідентичністю та наголошують на їхній взаємопов'язаності й взаємозалежності.

У рамках наративного підходу автори також зазначають, що політична ідентичність формує «рамки» сприйняття історичних подій, стаючи однією з призм, через яку інтерпретуються події як минулого, так і сучасності [67, с. 84].

Особливості формування політичної ідентичності у процесі соціалізації досліджувала група європейських науковців на чолі з Р. Реккером, Л. Кейсерс, С. Брені та В. Міус (R. Rekker, L. Keijsers, S. Branje, W. Meeus). Вони провели когортно-послідовне лонгітюдне дослідження нідерландської молоді, яке було спрямоване на виявлення динаміки розвитку політичної ідентичності та перевірку того, чи формують базові настанови ідентичність, чи навпаки – настанови виробляються під впливом сформованої політичної ідентичності [80, с. 1–33].

За результатами проведених досліджень було встановлено, що формування ідентичності молоді відбувається частіше у відповідності з базовими настановами, ніж навпаки. Було також зафіксовано, що респонденти з високим рівнем освіти схильні коригувати свої настанови під впливом власної ідентичності. Крім того, автори досліджень підкреслюють, що ранні культурні настанови відіграють ключову роль у формуванні такої ідентичності, яка згодом здатна визначати політичні уподобання індивіда. У межах даного дослідження політична ідентичність розглядається як ідентифікація респондентом себе з лівими чи правими політичними течіями. Такий поділ є особливо релевантним для Нідерландів, оскільки партії цієї країни мають чітко виражену ідеологічну спрямованість, більшість населення розбирається у специфіці лівих і правих ідеологій і досить рано визначає свою політичну приналежність. Як видно з зарубіжних досліджень, спроби всебічного та

детального вивчення феномену політичної ідентичності тривають і в сучасній соціологічній науці. Подібні тенденції спостерігаються й у вітчизняних наукових колах, і їхній аналіз буде продовжено у майбутніх публікаціях.

Сучасні підходи до вивчення політичної ідентичності в зарубіжній соціології демонструють прагнення дослідників розширити простір аналізу цього феномену, який розглядається як:

продукт економічних та соціальних структур, що лежить в основі соціально-економічного підходу;

генералізована настанова, дія якої забезпечується когнітивними процесами (когнітивний підхід);

центральне каузальне утворення Я-концепції особистості (персонологічний підхід);

невід'ємна складова морального світогляду людини (аксіологічний підхід);

наратив, пов'язаний із історичною пам'яттю та актуалізований через занурення в емоційно забарвлений контекст (наративний підхід);

похідна від базових культурних настанов, що формується в процесі соціалізації (підхід до вивчення формування політичної ідентичності).

Варто зазначити, що глобалізація здатна спричиняти кризу ідентичності, адже сама ідентичність стає своєрідною призмою для аналізу, оцінки та вивчення сутнісних характеристик політичної реальності. Процес глобалізації охоплює практично всі сфери людського життя, стимулюючи розуміння єдності та взаємозалежності світу. У культурному вимірі глобалізація відкриває доступ до плюралізму, впливаючи на формування індивідуальної та колективної ідентичності, що, у свою чергу, сприяє розвитку багатоваріантності ідентичностей у глобальному контексті [62].

На посткомуністичному просторі процес формування політичної ідентичності визначають такі чинники: високий рівень регіональної ідентифікації; наявність так званої "радянської ідентичності", яка переважає в

окремих регіонах; соціальні та економічні мотиви самоідентифікації, пов'язані з низьким рівнем доходів більшості населення; взаємозв'язок національної ідентичності (мовної, культурної) з етнічним складом населення певної території; амбівалентність ідентичностей, що проявляється у вигляді "розколотої свідомості" та "подвійної ідентичності"; а також специфічна мовна, етнічна та конфесійна орієнтація з вираженою регіональною спрямованістю.

У політичному просторі зазначені особливості відображаються у ставленні населення до історичних подій та оцінці перспектив суспільнополітичного розвитку. Сучасне розуміння політичної ідентичності передбачає її динамічний та фрагментований характер, що формується у комунікативному середовищі під впливом глобалізаційних процесів. Глобалізація створює загальносвітовий контекст для розуміння ідентичностей, одночасно стимулюючи формування локальних (місцевих) ідентичностей, пов'язаних із історико-культурним середовищем окремих територій. У сучасну епоху особливу увагу привертають гендерна, етнічна та соціокультурна ідентичності, що мають значний вплив на політичну взаємодію та прийняття рішень [9, с. 121].

Політичну ідентичність доцільно розглядати як складову соціальної ідентичності, головними рисами якої є високий рівень самостійності та рефлексивності. Адже особа, що займає певну статусну позицію, повинна одночасно оцінювати власну позицію, зіставляти її з колективними поглядами інших людей та груп, а також координувати її із позиціями політичних суб'єктів. Такий підхід підкреслює активну роль індивіда у формуванні політичних орієнтирів та прийнятті рішень у соціальному просторі.

В період після здобуття Україною незалежності у 1991 році, суспільна свідомість відчувала серйозні соціальні, економічні та політичні трансформації, спричинені руйнуванням радянської системи. Процес становлення соціокультурної ідентичності українців виявився складним та

суперечливим, оскільки значна частина населення була змушена відмовитися від звичних цінностей, успадкованих з радянської епохи.

Спротив військовій агресії з боку Росії став фактором консолідації суспільства та зміцнення цінностей ідентичності, особливо в південних та східних регіонах країни. В цей драматичний період українці проявили безпрецедентні приклади суспільної єдності. Підтвердженням цього є результати опитування соціологічної групи RATING, яке показало різке зростання консолідованих настроїв у громадській свідомості. Так, якщо до початку збройного вторгнення у серпні 2021 року лише 34% респондентів відчували гордість за державу, то у квітні 2022 року переважна більшість респондентів 80% підтвердили таке почуття [69].

Варто зазначити, що це відчуття було поширене серед усіх вікових та регіональних груп, незалежно від місця проживання чи віку респондентів. Аналогічно, кількість громадян, які визначали себе як українців, зросла з 75% у серпні 2021 року до 98% у квітні 2022 року, а як європейців з 27% до 57% відповідно. Водночас самоідентифікація респондентів у категорії «радянська людина» різко знизилася з 21% до 7% [69]. При цьому переважна більшість населення не підтримує наратив про те, що «росіяни та українці один народ», адже 91% респондентів висловили незгоду [81].

Російсько-українська війна стимулювала громадську свідомість до переосмислення важливості європейського інтеграційного курсу України, усунувши аргументи прихильників євразійського вектору. Широкі верстви населення усвідомили нагальну потребу інтеграції з ЄС. За результатами опитувань, підтримка вступу до ЄС та НАТО зросла: станом на січень 2023 року 87% респондентів підтримували членство України в ЄС, а 86% у НАТО. Слід підкреслити, що така підтримка була практично одностайною серед усіх груп населення, незалежно від регіону, віку чи рівня добробуту. Крім того, українці висловили позитивне ставлення до участі країни у військово-політичних союзах поза НАТО: 85% підтримали створення союзу

України, Польщі та Великої Британії, а 80% союзу України, Польщі та Литви [78].

Наведені тенденції свідчать про формування критичної більшості прихильників європейського інтеграційного курсу, що дозволяє стверджувати, що в цілому відбулося історичне рішення громадян на користь плюралістичного суспільства, соціальних відносин на основі солідарності та верховенства права ключових цінностей європейської спільноти.

Разом із тим, існують прогалини у розумінні українцями конкретних проблем, з якими доведеться стикатися на шляху інтеграції. Згідно з даними Київського міжнародного інституту соціології, 62% респондентів переконані, що Україна повинна захищати власні інтереси і не погоджуватися з усіма вимогами ЄС, тоді як 31% готові виконувати всі необхідні закони та умови ЄС для якнайшвидшого вступу до спільноти [79].

Помітними ознаками змін у громадській свідомості є також нові підходи до радянського минулого. Результати опитувань демонструють різке зниження кількості респондентів, які відчувають ностальгію за радянськими часами з 46% у 2010 році до 11% у 2022 році. Більшість населення (87%) не шкодує про минуле СРСР [74]. Цінності, успадковані з радянської епохи, протягом тривалого часу впливали на поведінкові установки громадян, формуючи підґрунтя для пропагандистських маніпуляцій щодо «спільного історичного минулого», але, як видно, цей спадок було значною мірою подолано.

Протидія військовій агресії Росії сприяла посиленню політичної консолідації суспільства. Згідно з результатами опитувань, відчуженість між владою та громадянами значно зменшилася. Відомо, що раніше ця проблема мала системний характер і негативно впливала на ефективність державної політики. Під час війни 80% респондентів вважали, що події в Україні розвиваються у правильному напрямку, тоді як лише 10% мали протилежну думку [74].

Високий рівень підтримки громадянами дій уряду також виступає важливим показником політичної консолідації. Так, ще до початку військових дій у листопаді 2021 року 44% громадян оцінювали діяльність центральних органів влади як недостатню для належного виконання їхніх обов'язків. Вже у грудні 2022 року цей показник знизився до 9,3%, що свідчить про суттєве підвищення довіри населення. Аналогічно, якщо у листопаді 2021 року лише 5,2% респондентів вважали, що центральні органи влади справляються з більшістю своїх завдань, то у грудні 2022 року цей показник зріс до 41% [76].

Військова агресія також посилила взаємодопомогу серед українців. Так, незважаючи на те, що 95% опитаних зазначали про нестачу матеріальних ресурсів для комфортного життя, значна частина населення активно підтримувала державу та постраждалих: 81% робили грошові внески українській армії, 63% переселенцям, а 60% на гуманітарні потреби [75].

Ще однією ознакою політичної консолідації став безпрецедентний рівень підтримки демократичного шляху розвитку України. За даними опитування у травні 2022 року, 95% респондентів вважали важливим або дуже важливим для себе, щоб Україна стала демократичним суспільством. Для порівняння, до початку війни у грудні 2021 року цей показник становив 76%. Респонденти вказували, що свобода слова, справедливе правосуддя та вільні й чесні вибори є ключовими ознаками демократичного устрою.

Важливі зміни спостерігалися також у сфері мовної ідентичності. Позиції української мови в суспільстві зміцнюються, особливо в контексті міжособистісного спілкування. За результатами дослідження соціологічної групи RATING у 2022 році, 51% респондентів зазначили, що розмовляють українською вдома, порівняно з 37% у 2012 році. Крім того, суттєво зменшилося споживання російського інформаційного контенту: 46% респондентів перестали дивитися російські телесеріали, а 43% слухати російських музичних виконавців.

Не менш важливим є і те, що, незважаючи на величезні втрати та руйнування, спричинені війною з Росією, 95,7% українців зберігають оптимізм щодо майбутньої перемоги [77].

Таким чином, процес формування політичної ідентичності українців характеризується комплексним і взаємопов'язаним впливом численних чинників. Він включає в себе особистісний вибір та психологічну мотивацію окремих осіб, колективний процес політичної взаємодії, що відображає регіональну ідентичність, а також конкретний суспільний рівень, який охоплює національну та громадянську ідентичність. Важливим є і вимір цивілізаційної ідентичності, яка виступає визначальним чинником політичного розвитку в умовах глобалізаційних процесів, визначаючи стратегічні орієнтири країни у сучасному світі.

2.2 Роль громадянського суспільства та державних інституцій у процесі політичної консолідації

Політична консолідація розглядається як процес формування відносин самообмеження та координації в межах різних форм державного правління. Форма правління визначає спільні цілі інституційного розвитку та служить орієнтиром для еволюції державних інститутів. Консолідація політичного життя суспільства є необхідним чинником забезпечення стабільності, згуртованості та поступального розвитку сучасної держави. Найефективніше системна консолідація досягається через модернізацію форми правління, що передбачає удосконалення інституцій, зміцнення верховенства права та створення умов, сприятливих для демократичної участі громадян. Водночас існують термінологічні розбіжності, які впливають на трактування походження та напрямків консолідаційних процесів. Відомі українські науковці В. Литвин та А. Романюк підкреслюють роль сучасної політичної науки у доповненні практичного досвіду формулювання поняття «форма державного правління».

Це поняття сформовано переважно на базі вітчизняних доробків, а також частково – на здобутках західних правників, зокрема представників європейських та американських шкіл порівняльної політології, у яких основна увага зосереджена на конституційній та політичній системі державного правління [43].

У контексті суспільно-політичних трансформацій зростає потреба у забезпеченні політичної стабільності. Для ефективного подолання цих викликів форми правління мають адаптуватися шляхом впровадження інноваційних підходів і сучасних технологій. Зокрема, електронне урядування та прозорість інституцій виступають ключовими інструментами, здатними підвищити довіру громадян до державних органів, а водночас – ефективність їхньої роботи. Це підтверджується аналізом змішаних форм правління та їх практичної реалізації. В. Литвин та А. Романюк слушно виділяють усталені в українській політичній та юридичній науці поняття «президентська», «парламентська» та «напівпрезидентська» (значно рідше – «напівпарламентська») форми правління. За їхніми спостереженнями, ці поняття мають бути чіткіше та категоріально визначені, як, наприклад, «президентська», «парламентська» і «напівпрезидентська» системи правління, а менш поширена – «напівпарламентська». Аналогічно, «парламентська монархія» повинна розглядатися як варіант «парламентської системи правління». Різниця полягає лише у тому, які саме форми державного управління репрезентуються відповідними системами [43].

У процесах політичної консолідації інститути державної влади потребують чіткого узгодження своїх функціональних ролей на макрорівні. Форма правління визначає рамки поведінки, що виходять за межі вузьких групових або суб'єктних інтересів. Політично консолідоване суспільство вимагає наявності такої системи правління, яка стимулює діалог між громадянами та політичною елітою. Модернізація форми правління у системно-функціональному аспекті повинна спрямовуватися на залучення

різних соціальних груп до процесу прийняття рішень, сприяння політичній рівності та забезпечення соціальної справедливості. Політика інклюзивності, побудована на балансі гілок влади, сприятиме зниженню соціальної напруженості та формуванню практик національної солідарності. Зокрема, В. Литвин та А. Романюк обґрунтовано підкреслюють важливість розмежування понять «форма державного правління» та «система державного правління»: перше відображає здебільшого конституційно-правовий аспект держави та її політичної системи, тоді як друге охоплює як конституційно-правову, так і інституційно-політичну сторону держави і її політичної структури. Тому під час аналізу інституційних та процесуальних атрибутів різних типів президенталізму, напівпрезиденталізму, парламентаризму або напівпарламентаризму доцільно застосовувати категорію «система державного правління» [43].

Інституційна структура політичної системи суспільства, що перебуває на етапі трансформації, вимагає апробації в межах конкретного владного чи режимного курсу. Одним із ключових аспектів процесу політичної консолідації є посилення верховенства права та забезпечення підзвітності політичного класу перед суспільством. Модернізовані механізми взаємодії між політичними інститутами повинні гарантувати рівне застосування закону до всіх громадян, усуваючи умови для проявів корупції та волюнтаризму. Це створює надійну основу для розвитку громадянської довіри та суспільної стабільності, що підтверджується результатами сучасних міждисциплінарних досліджень.

Українські науковці Т. Міхайліна та Ю. Гоцуляк обґрунтовують позицію загальної теорії держави, відповідно до якої політико-правовий режим і форма правління разом із адміністративно-територіальним устроєм становлять самостійні складові форми держави. У практичному вимірі, проте, форма правління та політико-правовий режим не завжди демонструють взаємну кореляцію. Наприклад, всі європейські обмежені монархії, без винятку,

належать до демократичних держав, тоді як чимало республік, які формально визначають себе як демократичні за конституцією, фактично функціонують як авторитарні або навіть тоталітарні режими [46].

Політична система сучасної України в умовах агресії Російської Федерації проходить випробування на міцність політичної єдності. Консолідаційна форма правління пропонує своєрідну модель або матрицю політичного планування державного будівництва. Модернізація форми державного правління виступає фундаментальною передумовою політичної консолідації суспільства, забезпечуючи прозоре, справедливе та ефективне демократичне управління. Це створює реальні політико-правові умови для сталого розвитку та довгострокової стабільності, зміцнюючи зв'язок між громадянами та державою та формуючи більш інтегроване й стабільне суспільство, що протидіє глобальним автократичним тенденціям. Т. Міхайліна та Ю. Гоцуляк слушно зазначають, що тоталітарні політико-правові режими характеризуються відсутністю інститутів, властивих демократії, навіть на нормативному рівні, тоді як у авторитарних системах вони існують формально, закріплені у законодавстві, але залишаються недієвими та неефективними через відсутність гарантій реалізації [46].

Стратегічне планування політичних перетворень вимагає гнучкості політичних інститутів і ефективної координації між ними. Форма правління створює умови для корекції дисфункційних інститутів, а посилення демократичних реформ у післявоєнний період є основою утвердження справедливості, критичного аналізу та єдності в суспільстві. З огляду на міжнародні порівняльні рейтинги, такі як Democracy Index, можна краще зрозуміти чинники політичної консолідації. Т. Міхайліна та Ю. Гоцуляк, спираючись на ці дані, вказують, що транзитні демократії можуть класифікуватися як недосконалі демократії або гібридні режими, залежно від конкретного поєднання характеристик національного політико-правового режиму [46].

Неврівноваженість впливу різних політичних сил та концепцій розвитку суспільства потребує розробки чіткої нормативно-правової бази, яка обмежує довільність і деструктивність, стримуючи крайні політичні прояви у перехідному суспільстві. При цьому на форму правління покладається важлива функція консолідації: забезпечення участі громадян у прийнятті політичних рішень. Такий підхід сприяє формуванню взаєморозуміння та партнерських відносин між владою і суспільством, що є основою режиму консолідованої демократії. У цьому контексті С. Серьогіна відносить до ключових властивостей демократичного режиму: формальне визнання народу джерелом влади; політичний плюралізм; виборність ключових органів влади; поділ влади; юридичну рівність громадян; захист людини від свавілля та беззаконня; врахування інтересів більшості й меншості; наявність ефективних механізмів прямого впливу населення на державну владу; свободу особи у політичній, економічній та культурній сферах; а також правову основу, що відповідає об'єктивним потребам розвитку індивіда та суспільства [60, с.10].

Необхідно враховувати, що процес демократизації трансформаційного суспільства може бути використаний зовнішніми акторами, зокрема агресором, у деструктивних цілях. Форма правління певною мірою «програмує» нормативний рівень представництва, притаманний можливостям даного суспільства (див.: Б. Глотов та М. Кудрявцева [15]).

Фіксація політико-інституційних взаємодій відбувається на певному етапі минулого, що частково стримує розвиток політичного радикалізму. С. Серьогіна слушно наголошує на взаємному впливі форми правління та державного режиму, які значною мірою визначають одна одну та взаємодіють. Тому зміна однієї з них неминуче спричиняє трансформації в іншій. Кожна форма правління передбачає не лише набір відповідних інституцій, а й певний інструментарій управління, так само як будь-який політико-правовий режим включає конкретну систему органів влади та взаємовідносин між ними [60, с.13].

Процеси становлення громадянської політичної культури потребують створення умов для політичної самопрезентації індивіда. Парламентська форма правління, у свою чергу, стимулює громадянську активність і забезпечує регулярність демократичних політичних процесів. С. Серьогіна справедливо підкреслює, що взаємозв'язок між формою правління та державним режимом є складним і неоднозначним, оскільки на нього впливає низка різнорідних і іноді протилежних чинників, спільна дія яких формує кінцевий результат [60, с.13].

Таким чином, традиції національного політичного діалогу формуються через дискусії щодо форми правління та можливих її змін. Ці процеси закладають практичну базу для консенсусу, яка виступає своєрідним «драйвером» політичної консолідації. Відновивши політичну консолідацію, політична еліта та широкі верстви громадськості здатні більш раціонально усвідомлювати свої права й обов'язки, що забезпечує підґрунтя для подальших демократичних перетворень.

У сучасному світі політичні технології перестали бути лише інструментом управління виборчими кампаніями, ставши важливим фактором формування політичної культури та процесів консолідації суспільства. Особливого значення це набуває для країн, що переживають глибокі соціально-політичні трансформації, таких як Україна та Польща. Незважаючи на різний історичний досвід і політичний контекст, обидві держави демонструють подібні підходи у застосуванні політичних технологій: мобілізація громадян, формування політичної ідентичності та консолідація національних процесів. Важливі трансформаційні етапи, що охоплюють економічні та політичні зміни, водночас сприяли формуванню нової політичної культури, яка відповідає потребам демократизації та інтеграції у глобальні політичні процеси. Революційні події, політичні кризи та боротьба за демократичні інститути стали каталізаторами впровадження інноваційних

стратегій, що спрямовані не лише на організацію виборів, а й на забезпечення довгострокової стабільності та національної єдності [42, с.133].

Таким чином, політичні технології, як інструмент впливу на політичну свідомість та соціальну мобільність громадян, набувають особливої ваги у цих країнах, а їхній вплив на консолідацію суспільства та політичної культури є центральним для розуміння сучасних політичних реалій.

У сучасних демократичних державах проблема формування та зміцнення громадянської ідентичності набуває особливої актуальності. У умовах глобалізаційних процесів, посилення політичної конкуренції та інформаційних викликів єдність громадян навколо спільних демократичних цінностей визначає стабільність політичної системи та ефективність розвитку суспільства. Громадянська ідентичність виступає ключовим чинником інтеграції індивіда у політичну спільноту: вона забезпечує відчуття належності до держави, стимулює активну участь у суспільно-політичному житті та формує довіру до демократичних інститутів. Консолідація громадянської ідентичності залежить від багатьох політичних чинників, серед яких особливе значення мають інституційні механізми, політична культура, роль партій і громадських організацій, а також вплив медіа. Незважаючи на численні дослідження у цій сфері, залишається актуальним завдання аналізу політичних чинників саме консолідації громадянської ідентичності.

Враховуючи попередній науковий доробок, необхідно підкреслити, що проблема дослідження політичних чинників зміцнення національної ідентичності українського суспільства потребує детального політологічного аналізу, особливо на тлі загострення суперечностей у процесі мирних переговорів, інформаційних атак, спрямованих на дискредитацію державних інститутів та мобілізаційних заходів, а також протестних настроїв населення після обмеження діяльності антикорупційних органів. Авторський колектив Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України відносить до політичних механізмів формування громадянської

ідентичності діяльність органів влади та управлінських інституцій, політичних партій, громадських організацій, церкви, друкованих засобів масової інформації та соціальних мереж [52].

На нашу думку, перелік суб'єктів формування громадянської ідентичності, наведений у попередніх дослідженнях, не є вичерпним. У демократичних державах політичні чинники консолідації громадянської ідентичності охоплюють державну політику підтримки громадянського суспільства, активну участь населення у політичних процесах, таких як вибори та діяльність громадських об'єднань, дотримання принципу верховенства права, ефективну роботу демократичних інститутів, зокрема судової влади та незалежних засобів масової інформації, відкритість і підзвітність органів державної влади, державну політику щодо національних меншин, а також наявність спільних цінностей і цілей. Важливою складовою є сприяння громадянській освіті, розвиток національної пам'яті та культури, а також формування колективної відповідальності за майбутнє держави, що особливо посилюється у процесі боротьби за незалежність та територіальну цілісність України.

Держава виконує центральну роль у процесі становлення громадянської ідентичності, створюючи політичні, правові та культурні умови для консолідації суспільства на основі демократичних цінностей. Основними механізмами державного впливу є: нормативно-правове забезпечення, що має реальне практичне застосування, а не лише декларативний характер; довгострокова та комплексна державна політика, яка забезпечує баланс інтересів різних етнічних, культурних та соціальних груп, формуючи єдину громадянську ідентичність на засадах рівності та толерантності; розвиток демократичних інститутів і програм, спрямованих на зміцнення громадянської свідомості; забезпечення національної безпеки, інформаційної стійкості та протидії пропаганді; наявність сильних і ефективних інститутів влади, таких як парламент, уряд та судова система, які реалізують принцип верховенства

права і рівності громадян, що формує довіру до держави та відчуття справедливості, які є ключовими для ідентифікації громадян із державою; а також формування і просування спільних цінностей, таких як демократія, свобода та рівність, що об'єднують населення. Не менш важливим є збереження та утвердження історичної правди, національної пам'яті, культури та гідності, які слугують підґрунтям для формування національної самосвідомості.

Політичні партії виконують роль посередників між державою і суспільством, транслуючи інтереси різних соціальних груп у політичну площину. Це сприяє формуванню відчуття залученості громадян до процесу ухвалення рішень. Через виборчі кампанії, партійні програми та громадські ініціативи політичні партії активізують участь населення у демократичних процесах, що підсилює їхню ідентифікацію з політичною спільнотою.

Водночас питання включення церкви до політичних чинників консолідації є дискусійним, з огляду на принцип відокремлення церкви від держави, закріплений у Конституції України, та релігійні конфлікти, що виникли між парафіянами Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП) і Православної церкви України (ПЦУ) після ухвалення у 2024 році закону про заборону діяльності релігійних організацій, пов'язаних із державами-агресорами. Цей закон мав на меті об'єднати вірян. Водночас соціологічні дослідження фіксують зростання числа віруючих серед українського населення після початку повномасштабного вторгнення Росії [64, с.5].

Аргументуючи власну позицію щодо включення церкви до числа політичних чинників консолідації громадянської ідентичності, В. Яремчук підкреслює, що провідні релігійні організації України використовують механізми політичної соціалізації, інституціоналізації та комунікації, особливо в період кардинальних змін 2013–2014 рр., під час Євромайдану та Революції Гідності. Саме це дозволило церквам виступати активними суб'єктами

політичного цілеспрямування та сприяти консолідації українського суспільства навколо ключових громадянсько-політичних цінностей [52, с.145].

З огляду на історичний досвід і сучасні політичні реалії, взаємодія політики та релігії виявляється дієвим і взаємовигідним засобом політичного впливу. Незважаючи на те, що участь релігійних організацій у політичному житті не регламентується нормативно, практика демонструє, що вони часто відкрито підтримують певні політичні сили та беруть участь у передвиборчій агітації кандидатів. Водночас зовнішньополітичні чинники можуть як сприяти, так і заважати формуванню громадянської ідентичності. Їхній вплив визначається успішністю зовнішньої політики держави та здатністю протистояти зовнішнім викликам і загрозам.

Усі зазначені суб'єкти та механізми політичної консолідації суспільства систематизовано у таблиці 2.1, яка демонструє чинники політичної консолідації громадянської ідентичності, відповідні засоби впливу та потенційні загрози.

Таблиця 2.1

Чинники політичної консолідації громадянської ідентичності:

засоби впливу та загрози

Суб'єкти консолідації громадянської ідентичності	Методи впливу	Потенційні загрози
Держава	Розвиток громадянського суспільства, демократичних інститутів та програм; гарантування прав і свобод; забезпечення рівного доступу до правосуддя; політика пам'яті; громадянська освіта; підтримка національних меншин	Використання етнічних питань у політичних цілях; конфлікти навколо культурної, мовної або територіальної автономії меншин
Політичні партії	Мобілізація громадян до політичних процесів, виборів та інших форм участі	Політична поляризація, популізм
Громадські організації	Об'єднання людей за спільними інтересами та цінностями; формування відчуття спільності; посередництво між громадянами та	Поляризація суспільства; конфлікти між групами; нав'язування чужих цінностей

	державними інститутами у вирішенні суспільних проблем	
Церква та релігійні організації	Об'єднання людей через моральні цінності, традиції та культурну спадщину	Загострення релігійних протиріч; маніпуляції на темі релігійності або конфесій
Засоби масової інформації	Висвітлення спільної історії, національної культури, досягнень; боротьба з дезінформацією	Маніпуляції інформацією; залежність від готових меседжів; спотворення цінностей та реальності
Зовнішньополітичні чинники	Формування почуття гордості чи довіри до держави через міжнародну інтеграцію (ЄС, НАТО, ООН)	Глобалізаційні та культурні впливи можуть призводити до асиміляції або розмивання національних цінностей

Внаслідок війни між Росією та Україною більшість європейських демократичних держав зіткнулася з значним напливом українських біженців, що призвело до виникнення міграційної кризи та стало потужним стимулом для трансформації громадянської ідентичності. Подібні кризові ситуації завжди активізують суспільство і спонукають до переосмислення власної колективної свідомості. Історичний досвід Німеччини після Другої світової війни демонструє, що країна активно здійснювала роботу з переосмислення свого минулого та створення нової демократичної ідентичності. Важливу роль у цьому процесі відігравали освітні програми, публічні обговорення історичних подій, а також культурнорелігійні чинники, що сприяли об'єднанню громадян навколо спільних цінностей.

Сучасна Німеччина є федеративною республікою, де основоположними принципами є демократія, лібералізм та соціальна правова держава. Ця структура забезпечує базу для формування громадянської ідентичності, яка спирається на спільні культурні, мовні та історичні цінності, а також на символічні місця пам'яті. До невід'ємних принципів сучасної Німеччини належать непорушні свобода віросповідання та право на притулок, що є частиною історичної відповідальності країни.

Формування громадянської ідентичності у Франції базується на республіканських цінностях – свободі, рівності та братерстві, які виникли після Французької революції 1789 року. Ці принципи пронизують французьке суспільство через спільну історію, культуру, мову та правову систему, дозволяючи об'єднати громадян незалежно від їхнього походження. Франція є унітарною республікою, тобто з централізованою владою та відсутністю суттєвих регіональних відмінностей, що також сприяє формуванню єдиної громадянської ідентичності. При цьому, як і в Україні, конституція Франції закріплює принцип свободи віросповідання та відокремлення церкви від держави.

У США значним поштовхом до формування громадянської ідентичності стала Громадянська війна 1861–1865 рр. Американська ідентичність формується на ідеології американізму – концепції спільної політичної ідентичності, яка базується на засадах Конституції США [72].

Порівняльний аналіз досвіду різних демократичних країн показує, що революційні події та серйозні кризи, що загрожують існуванню держави, часто стимулюють формування і зміцнення громадянської ідентичності. Військові конфлікти, загрози національній безпеці та інформаційні війни, навпаки, змушують громадян мобілізуватися та об'єднуватися навколо держави. У таких умовах суспільство стає більш згуртованим і політично активним, що позитивно впливає на консолідацію національної ідентичності.

Громадянська ідентичність є ключовим чинником стабільності демократичних держав, оскільки вона сприяє згуртованості суспільства, підвищує рівень політичної участі та формує довіру до демократичних інститутів. Водночас політичні чинники відіграють визначальну роль у цьому процесі: держава створює правові та інституційні рамки для інтеграції громадян, політичні партії та громадські організації виконують функцію посередників і мобілізаторів, а політична культура визначає рівень зрілості суспільства.

Зовнішньополітичні фактори, такі як інтеграція в міжнародні організації, участь у глобальних процесах та зовнішні загрози, безпосередньо впливають на характер і темпи формування громадянської ідентичності. Успішна зовнішня політика зміцнює єдність громадян, тоді як кризи та конфлікти можуть як сприяти консолідації, так і викликати внутрішні протиріччя.

Ефективна консолідація громадянської ідентичності потребує комплексного підходу, що поєднує розвиток демократичних інститутів, підвищення рівня довіри населення до них, формування політичної культури, заснованої на діалозі та компромісі, активізацію громадянської участі, підтримку місцевого самоврядування та громадянської освіти, а також зміцнення інформаційної безпеки. Для демократичних держав важливо забезпечувати баланс між плюралізмом та різноманіттям у суспільстві і формуванням спільних цінностей, які об'єднують громадян у єдину політичну націю.

Для ефективної консолідації громадянської ідентичності необхідно забезпечити комплексний підхід, який включає кілька ключових напрямів. По-перше, слід інтегрувати громадянську освіту як обов'язкову складову освітньої системи, що дозволяє формувати у молоді базові демократичні цінності та відповідальність за участь у політичному житті. По-друге, державні інститути повинні підвищувати прозорість та підзвітність своєї діяльності, створюючи умови для залучення громадян до ухвалення рішень на різних рівнях. Також важливим є розвиток культури діалогу та мирного вирішення конфліктів, а також запобігання радикалізації, що допомагає зберігати соціальну стабільність. Окрім того, підтримка волонтерських ініціатив, молодіжних рухів та громадських організацій виступає важливим фактором, який сприяє формуванню єдності та спільної ідентичності громадян. Варто також використовувати позитивний досвід європейських держав щодо консолідації громадян, адаптуючи його до національних традицій і соціокультурних особливостей.

Держава в цьому процесі виконує роль головного координатора, встановлюючи правові та інституційні рамки, які гарантують рівні права та свободи громадян. Посилення демократичних інститутів, забезпечення доступу до правосуддя, реалізація політики пам'яті та систематична громадянська освіта створюють умови для формування відчуття справедливості та соціальної згуртованості. Водночас активне сприяння розвитку громадянського суспільства та підтримка національних меншин дозволяють зменшити соціальні напруження та інтегрувати різні групи у політичне життя. Проте слід враховувати ризики політизації етнічних або культурних питань, які можуть спричинити конфлікти та дестабілізацію.

Громадянське суспільство, представлене неурядовими організаціями, активістами та іншими інститутами, виступає посередником між державою та громадянами. Воно об'єднує людей навколо спільних цінностей, формує відчуття приналежності до спільноти та стимулює активну участь у політичних процесах. Через контроль за діяльністю державних органів та зворотний зв'язок суспільство впливає на прийняття рішень, однак одночасно активізація громадянського суспільства може призводити до ризику поляризації та протистояння між різними групами.

Не менш важливу роль у процесі політичної консолідації відіграють політичні партії, медіа та релігійні інституції. Політичні партії сприяють мобілізації громадян до участі у виборах та інших формах політичної активності, проте надмірна поляризація і популізм здатні послаблювати цей процес. Засоби масової інформації, висвітлюючи спільні історичні події та культурні досягнення, формують національну свідомість, хоча маніпуляції та дезінформація можуть розмивати цінності та спотворювати уявлення про реальність. Релігійні організації об'єднують громадян через моральні та культурні принципи, проте конфесійні суперечності іноді стають джерелом соціальної напруженості.

Зовнішньополітичні чинники також впливають на процес консолідації громадянської ідентичності. Успішна інтеграція в міжнародні організації, такі як ЄС, НАТО чи ООН, зміцнює довіру до державних інститутів і підвищує почуття гордості за державу. Водночас глобалізаційні та культурні впливи можуть спричиняти асиміляцію або розмивання національних цінностей.

Отже, політична консолідація є багаторівневим і взаємопов'язаним процесом. Ефективна взаємодія державних інституцій і громадянського суспільства створює стабільне політичне середовище, сприяє довірі до держави та формує спільну громадянську ідентичність, яка виступає важливим чинником розвитку демократичної держави.

2.3 Результати процесу формування політичної нації в умовах війни та їх значення для подальшого розвитку України

Із набуттям суверенітету у 1990-х роках ХХ століття Україна, вийшовши зі складу радянської тоталітарної системи, зіткнулася з низкою викликів, пов'язаних із становленням державності на демократичних засадах. Це включало побудову нового суспільно-політичного порядку, а також процес національного відродження. Одним із ключових завдань на шляху утворення незалежної держави стало формування української політичної нації – спільноти громадян, які, незалежно від етнічного походження, об'єднані загальними політичними цінностями та інтересами, що ґрунтуються на верховенстві закону, пріоритеті свободи, рівності та повазі до людської гідності [39, с. 119].

У період відновлення незалежності України процес консолідації політичної нації проходив неоднорідно та супроводжувався конфліктами і розбіжностями, значною мірою підсиленими інформаційно-пропагандистськими діями кремлівських медіа та провладних сил. Початок російсько-української війни у 2014 році та її повномасштабне

розгортання у 2022 році стали критичними чинниками для зміцнення єдності українського суспільства та консолідації національної ідентичності. Незважаючи на численні виклики, громадяни демонструють високий рівень національної свідомості та готовність захищати свою державу, що свідчить про завершальний етап становлення об'єднаної української політичної нації.

Повномасштабне вторгнення Росії поставило перед українським суспільством безпрецедентні виклики, радикально змінивши усі сфери життя – від економіки та політики до соціальної взаємодії та психологічного стану населення. Враховуючи це, дослідження функціонування українського суспільства у таких умовах є не лише актуальним, а й критично важливим для розуміння трансформаційних процесів, аналізу основних загроз та розробки ефективних стратегій подолання наслідків війни.

Формування української політичної нації та громадянського суспільства є складним і багатовимірним процесом, що тісно пов'язаний із історичними, політичними, соціально-економічними, культурними та ідеологічними змінами, які відбувалися на території сучасної України. Протягом століть українські землі входили до складу інших імперій та держав, що значною мірою перешкоджало усвідомленню власної національної ідентичності та формуванню єдності народу. Важливий слід на соціальну структуру залишила радянська спадщина: кілька поколінь українців зростали та жили в умовах тоталітарної системи СРСР, яка мала на меті знищення національної ідентичності, етнічного самоусвідомлення, знецінення української мови та культури, спотворення історичної пам'яті й нав'язування радянської ідеології та способу життя.

Колективізація, голодомор, репресії, депортації та каральні операції, а також примусове залучення українців до воєн, розв'язаних радянською владою, залишили глибокий слід у долі народу, призвели до величезних людських втрат і соціальних потрясінь, сформувавши складні наслідки для подальшого розвитку держави. Масові переселення народів з інших

радянських республік, політика русифікації та формування радянської ідентичності значно змінили етнічний склад населення, сприяли культурній асиміляції та послабили внутрішню єдність українців.

Отже, з моменту здобуття державного суверенітету та відновлення незалежності у 1991 році перед Україною постало завдання: трансформувати посткомуністичне суспільство, яке не мало чіткої національної самоідентифікації, у сучасне демократичне українське суспільство, де об'єднуючим чинником виступало саме громадянство. Конституція України визначила, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, збереженню її історичної пам'яті, традицій та культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин [1].

Закони, державні програми та національні доктрини містили ключові положення, спрямовані на зміцнення української нації, забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності, підвищення національної єдності та згуртованості українського суспільства [10]. Важливо підкреслити, що ці механізми державної політики відіграють фундаментальну роль у процесах консолідації нації та розвитку громадянського суспільства.

Перші десятиліття незалежності України відзначалися проблемою нечіткої національної самоідентифікації та роз'єднаності громадянського суспільства. Відсутність системної україноцентричної державної політики, наявність історико-етнокультурних регіональних відмінностей, нерівномірність економічного розвитку регіонів, внутрішні соціально-економічні труднощі, корупція та недовіра до державних інститутів, а також прихід до влади політичних лідерів із протилежними геополітичними орієнтирами – усе це сприяло виникненню суспільних розколів і конфліктів. Соціально-політичні та економічні кризи того часу не створювали передумов для консолідації населення і формування єдиної політичної нації.

Особливо загострювалася навмисна політизація регіональних відмінностей, яку використовували проросійські політичні сили, що прагнули послабити позиції демократичних проєвропейських рухів. Вони свідомо підсилювали ці розбіжності для дестабілізації суспільної ситуації, особливо під час періодів політичних протистоянь. У прикордонних і поліетнічних регіонах, зокрема в Автономній Республіці Крим, регіональна ідентичність часто переважала над громадянською та національною, а в окремих випадках носії радикальної антиукраїнської місцевої ідентичності заперечували право України на існування і активно поширювали сепаратистські ідеї.

Прихильність частини населення до різних ідеологій, політичних сил та протилежних зовнішньополітичних орієнтацій, посилена політизація регіональних відмінностей, а також системний економічний, інформаційний і культурний тиск Росії з використанням брудних політтехнологій призвели до формування стереотипу про поділ України на Захід і Схід. Цей поділ супроводжувався різним баченням історичного минулого, сучасного та майбутнього країни, а окремі питання ставали джерелом непримиренних конфліктів. Східноукраїнська ідентичність, здебільшого російськомовна, тяжіла до орієнтації на Росію та збереження старих радянських моделей управління, проявляючи меншу зацікавленість у національній самосвідомості. Водночас західноукраїнська ідентичність, переважно україномовна, орієнтувалася на інтеграцію в Європейський Союз, проведення демократичних реформ та зміцнення національної свідомості.

На думку А. Колодія, поляризований регіоналізм українського суспільства полягав у латентному формуванні двох антагоністичних соціальних культур і двох відмінних, хоч і ще недоформованих національних ідентичностей. В основі цих процесів лежали дві системи політичних цінностей, які виникли під впливом різного історичного досвіду, соціально-економічних і політичних практик років незалежності, а також діяльності регіональних еліт [37].

Слід зауважити, що міф про «дві України» довгий час перебував у суспільно-політичному дискурсі, використовувався у політичних спекуляціях під час виборчих кампаній та активно підтримувався проросійськими силами. Зокрема, під час президентських виборів 2004 року прокремлівські політтехнологи свідомо застосовували цей міф для розпалювання внутрішніх конфліктів. За відсутності цілеспрямованої державної політики у сфері проукраїнської етнополітики, конфліктний потенціал такої дихотомії ідентичностей призводив до посилення поляризації суспільства, послаблення української політичної нації та загострення суспільно-політичної конфронтації.

Водночас, незважаючи на наявність етнічних, мовно-культурних, релігійних і соціально-політичних відмінностей серед населення та певну їх поляризованість, реальний розкол країни на дві частини не мав об'єктивного підґрунтя [38]. Прагнення Росії утримувати Україну під контролем, тиск економічного, інформаційного та політичного характеру, а також ігнорування суверенітету й незалежності країни, сприяли мобілізації українців у боротьбі за політичні права, демократичні свободи та європейське майбутнє.

Найбільш помітними проявами суспільно-політичних протистоянь в Україні стали масові акції протесту на столичному Майдані Незалежності, які відображали спротив громадян авторитарним намірам РФ тримати Україну в орбіті свого впливу. До таких подій належать Революція Свободи (Помаранчева революція) 2004–2005 рр. та Революція Гідності (Євромайдан) 2013–2014 рр. Обидві революції стали знаковими етапами сучасної історії України, суттєво вплинули на підвищення національної свідомості, активізацію політичної нації та мобілізацію громадянського суспільства як ключового чинника демократичних змін, а також сприяли відстоюванню прав і свобод громадян. Одним із наслідків цих подій стало виразне відмежування від пострадянської ідентичності на користь української, відродження національних символів, мови та культури. Крім того, сформувалося ширше

суспільне прагнення до євроінтеграції та наближення до стандартів НАТО [24; 33].

Революційні події призвели до суттєвої зміни політичного ландшафту, зміцнили проєвропейські політичні сили та активізували участь громадянського суспільства в політичному житті країни. Разом із тим слід зазначити, що частина населення, особливо на Сході та Півдні – регіонах із традиційно проросійськими настроями, гостро реагувала на революційні процеси. Інформаційний вплив російських медіа та цілеспрямована пропаганда Кремля лише поглиблювали суспільну поляризацію, підкреслюючи протистояння між прихильниками Євромайдану та його опонентами.

Масштабна кампанія дезінформації створила сприятливий ґрунт для агресії з боку Росії. Анексія Криму та початок бойових дій на Донбасі стали прямим наслідком цієї інформаційної та політичної підготовки. Неспровоковане вторгнення змусило багатьох громадян, які раніше не мали чіткої проукраїнської позиції, усвідомити хибність міфу про «братні» російський та український народи, визначитися зі своєю громадянською ідентичністю та зробити екзистенційний вибір на користь суверенної України. Це стало важливим кроком у консолідації української нації не за етнічною ознакою, а за громадянською.

Консолідація суспільства відбувалася на засадах спільних цінностей: прагненні до демократії, верховенства права, справедливості та європейського майбутнього України. У надзвичайних умовах повномасштабної війни, розгорнутої РФ у лютому 2022 року, українське суспільство продемонструвало високу мобілізацію, згуртованість та готовність чинити опір як на полі бою, так і у сфері ментальної боротьби. Станом на 2022 рік рівень громадянської ідентичності зріс майже вдвічі порівняно з 1992 роком – із 45,6% до 79,5% [17].

Жителі різних регіонів, мовних спільнот та політичних орієнтацій об'єдналися перед спільною загрозою, що сприяло зміцненню почуття єдності та солідарності суспільства у боротьбі за майбутнє незалежної України. Період після 24 лютого 2022 року можна розглядати як етап нової суспільно-політичної реальності, коли українці продемонстрували максимальну згуртованість навколо належності до єдиної нації та відстоювання демократичних цінностей [11].

Військові дії широкого масштабу вплинули на всі сфери життя суспільства, але водночас стали важливим чинником формування нової колективної ідентичності та функціонування об'єднаної політичної нації. Важливі тенденції періоду 2022–2024 рр. включають формування консолідованої проукраїнської ідентичності: реалії війни сприяли переходу від «багатоїдентичної» української нації до єдиного громадянсько-національного об'єднання. Станом на серпень 2023 р. 88,5% респондентів пишаються тим, що є громадянами України (від 95% на Заході до 75,6% на Сході) [18].

Цей показник є найвищим за останні два десятиліття незалежності країни. Повномасштабне вторгнення прискорило кристалізацію політичної національно-громадянської ідентичності по всій території України значно швидше та ефективніше, ніж будь-коли раніше [16]. Національно-громадянська ідентичність стала пріоритетною формою колективної ідентичності, тоді як інші види – етнічна, регіональна, соціокультурна – втратили частину свого впливу.

На рівні держави процес зміцнення національно-громадянської ідентичності супроводжується ухваленням ключових законодавчих актів, серед яких особливо важливим є Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», що набрав чинності з 01.01.2023 р. [4].

Фактор повномасштабної російсько-української війни відіграв ключову роль у формуванні стійкої загальнонаціональної української ідентичності та

утвердженні політичної нації як всередині країни, так і на міжнародній арені. В умовах війни українці перестали асоціювати себе з громадянами колишнього СРСР і утворювати спільну націю разом із росіянами. На відміну від попередніх етапів, повномасштабне вторгнення радикально змінило орієнтири самоідентифікації громадян: незалежно від етнічного походження, регіональних особливостей, мовних уподобань чи релігійної приналежності, люди тепер ідентифікують себе українцями. Тобто ті маркери, які раніше слугували чинниками поділу української політичної нації, сьогодні втрачають вирішальне значення. Так, за результатами соціологічного опитування наприкінці 2023 року, 69% громадян України вважають, що українці долають внутрішні суперечності та рухаються шляхом до згуртованої політичної нації [34].

Другим важливим процесом стала масова відмежованість від проросійської та пострадянської ідентичності. Повномасштабна війна виступила катализатором деколонізаційних та деімперіалізаційних процесів у країні, сприяючи суспільним трансформаціям, що передбачають ментальне відторгнення концепцій «русского мира» та міфу про «братерство» народів. У цей період відбувається активна деокупація минулого та переосмислення імперських наративів і символів, які негативно впливали на формування національної свідомості. Соціологічні дані свідчать, що станом на травень 2024 року лише 0,3% респондентів висловлювали бажання об'єднатися з РФ, тоді як у лютому 2013 року таку позицію підтримували 16% [35].

У липні 2023 року набрав чинності Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» [5]. Основна мета політики деколонізації полягає в усуненні з публічного простору маркерів та символіки російської імперської та радянської спадщини, включно з об'єктами матеріальної культури, топонімами та урбанонімами. Перша хвиля декомунізації стартувала у 2015–2016 роках відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та

націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [2].

За рішеннями обласних, міських та районних державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, із залученням громадськості, науковців і вчених, а інколи й за постановами Кабінету Міністрів, були перейменовані численні міста, населені пункти, вулиці, проспекти, бульвари та райони, що містили символіку комуністичного тоталітарного режиму. Наприклад, нові назви отримали Кропивницький (раніше Кіровоград), Дніпро (Дніпропетровськ), Бахмут (Артемівськ) у Донецькій області, Олешки (Щюрупинськ) у Херсонській області, Торецьк (Дзержинськ) та Покровськ (Красноармійськ) у Донецькій області, Горішні Плавні (Комсомольськ) у Полтавській області, Чорноморськ (Іллічівськ) в Одеській області та багато інших населених пунктів.

Крім того, сотні вулиць, проспектів та інших об'єктів топоніміки по всій країні були перейменовані, а пропаганда та використання символіки радянських і нацистських режимів заборонені. Після 2022 року цей процес набув нового виміру: перейменування вулиць та міст, названих на честь радянських діячів, російських імператорів або інших постатей, пов'язаних з імперською політикою, стало не лише адміністративною процедурою, а й потужним інструментом деколонізації та утвердження національної ідентичності. Нові назви найчастіше пов'язані з іменами видатних українців, козацькими літописами, географічними особливостями місцевості або важливими історичними подіями, що дозволяє відновлювати історичну пам'ять та зберігати культурну спадщину українського народу.

За даними Українського інституту національної пам'яті, підтримка населення процесів декомунізації та деколонізації сягає 77% [63], що свідчить про високий рівень громадської підтримки цих трансформацій.

Завдяки масштабним процесам декомунізації та деколонізації українська нація функціонує в принципово новій реальності. В умовах війни українські

міста стали символами спротиву та героїзму. Так, коли українські воїни мужньо боронили Бахмут, російські окупанти продовжували називати це місто «Артёмовськ». Для сучасного покоління молоді старі назви населених пунктів, вулиць, радянська символіка та цінності, якими керувалися кілька поколінь українців пострадянської доби, поступово втрачають будь-яке значення та сенс.

3. Соціокультурна українська ідентичність. Повномасштабна війна істотно вплинула на світогляд українців, їхні цінності та сприйняття історичної пам'яті. Війна об'єднала націю навколо спільних соціокультурних символів – історії, державності, релігійних цінностей, української мови та культури. Обмеження інформаційного впливу держави-агресора, переосмислення російських культурних наративів та мовних пріоритетів сприяли підвищенню інтересу українців до власної історії та мистецько-культурної спадщини, а також її інтеграції у світовий контекст. Водночас відбувається певне культурне відродження: повернення до традицій і звичаїв, підвищення престижності та активне використання української мови і літератури.

Завдяки ефективній інформаційно-просвітницькій діяльності, українізації медійного простору та розвитку книговидавництва спостерігається зростання зацікавленості українців історією, критичне переосмислення радянського та імперського спадку, а також нове ставлення до окремих історичних постатей і подій. Ці процеси сприяють подоланню колоніального комплексу меншовартості та усвідомленню своєї належності до української нації. За результатами загальноукраїнського соціологічного дослідження, підтримка державної політики щодо відновлення та збереження національної пам'яті протягом останніх десяти років досягає 89,1% [63].

Крім того, відбувається активна культурна деколонізація. Наприклад, з шкільної програми вилучають твори класиків російської літератури, чий погляд був українофобським або пропагували імперські ідеї. Це

вимушений і необхідний крок для звільнення від радянсько-імперського спадку та формування власної культурної ідентичності сучасних поколінь українців.

Таким чином, сучасна українська молодь формується в принципово іншому соціокультурному середовищі, з новими цінностями та пріоритетами.

4. Мовна ідентичність. У кризових умовах несподіваного повномасштабного вторгнення російських військ у лютому 2022 року українська мова стала важливим маркером розмежування на «свій – чужий», а також запобіжником безпеки для громадян. Раптовість вторгнення, жорстоке поводження збройних сил РФ, масові вбивства та катування українців на окупованих територіях, демонстративне знищення україномовних книжок та підручників, а також прагнення українців дистанціюватися від спільної ідентичності з росіянами – усе це прискорило процеси українізації. Внаслідок цього значно збільшилася частка громадян, які обирали українську мову для повсякденного спілкування та у своєму культурному житті.

Різноманітні соціологічні дослідження підтверджують тенденцію зростання частки україномовних громадян з 2022 року. Так, якщо у 2017 році лише 34% респондентів обрали українську мову для повсякденного спілкування, то станом на 2022 рік цей показник виріс до 41%, а в 2023 році сягнув вже 61% [40]. Незважаючи на те, що російська мова досі використовується у побуті на південно-східних територіях України, вона вже фактично перестала бути для мешканців цих регіонів маркером національної приналежності.

У 2024 році бажання надати російській мові статус другої державної зменшилося до рекордно низького рівня – лише 3%, тоді як у 1997 році цей показник становив 39% [31]. Таким чином, питання російської мови поступово втрачає політичну гостроту і вирішується еволюційним шляхом. Все більше українців переходять на українську мову не лише у повсякденному спілкуванні, а й у професійній діяльності, навчанні та онлайн-комунікації.

Молодь демонструє високий рівень національної свідомості та прагнення до самоідентифікації через використання української мови. На державному рівні триває активна реалізація законодавчих ініціатив, спрямованих на зміцнення позицій державної мови, зокрема через впровадження Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який визначає пріоритет української мови у понад 30 сферах суспільного життя, включно з державним управлінням, ЗМІ, освітою, наукою, культурою, рекламою та сферою послуг [3].

Паралельно створюються сприятливі умови для вивчення української мови та історії країни: відкриваються безкоштовні курси, онлайн-ресурси, розмовні клуби. Такі ініціативи особливо актуальні у період масової міграції населення зі східних регіонів України. Крім того, держава контролює дотримання мовного законодавства та посилює відповідальність за його порушення, що підвищує ефективність українізаційних процесів.

5. Релігійна ідентичність. Початок повномасштабного вторгнення Росії спричинив зміни у релігійній самоідентифікації українців, зокрема у сфері конфесійної приналежності православних вірян. За даними соціологічних досліджень КМІС, протягом останніх чотирьох років близько 70% українців відносять себе до православних [3]. При цьому зросла кількість прихожан Православної церкви України (ПЦУ) – з 34% у 2020 році до 54% та 56% у 2022 та 2024 роках відповідно. Водночас релігійна приналежність до Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП) знизилась із 15% у 2020 році до 6% станом на вересень 2024 року.

Пропутінська позиція Російської православної церкви (РПЦ) щодо агресії РФ проти України та пропагування ідеології «русского мира» продовжує розколювати українське суспільство й ускладнювати внутрішні відносини серед православних вірян. За даними Єдиного державного реєстру, на початок війни в Україні діяло 8 782 парафій Московського патріархату, з яких до ПЦУ перейшло лише 685, при чому пік переходів відбувся у 2023 році

– 386 громад [44]. У контексті війни конфесійна належність стає не лише релігійним маркером, а й важливою складовою української національної та світоглядної ідентичності. Підтримка ПЦУ слугує одним із способів дистанціювання від спільної ідентичності з росіянами. Крім того, у 2023 році Православна церква України та Українська греко-католицька церква перейшли на новоюліанський календар, що сприймається як цивілізаційний та політичний вибір на користь західного світу, а також як черговий крок у відокремленні України від російських культурних та церковних традицій.

6. Інтенсифікація євроінтеграційних процесів. Протягом багатьох років українське суспільство було розділене між проросійським та проєвропейським векторами. Проте у сучасних умовах відбувається переважне суспільне схвалення євроінтеграційного курсу як єдиного бажаного напрямку розвитку держави. Відповідно, за останні роки відбулася кардинальна трансформація суспільної свідомості: кількість проєвропейськи налаштованих громадян сягнула рекордних показників за всю історію незалежності України [55].

За даними соціологічного опитування КМІС [34], станом на травень 2023 року 92% громадян України підтримують членство України в ЄС, а 89% – в НАТО. Така широка підтримка євроінтеграційного курсу та вступу до НАТО пояснюється прагненням українського суспільства посилити безпекові та геополітичні позиції країни у контексті війни з РФ, забезпечити захист прав людини та демократичних цінностей, а також інтегруватися в політичний, економічний та культурний простір європейських держав. Європейський вибір для українців є фундаментальним і спирається на історичне прагнення України бути невід’ємною частиною єдиного європейського цивілізаційного простору.

У контексті війни та загроз національній безпеці відбулися суттєві зміни колективної ідентичності громадян. Це проявляється у трансформації масової цивілізаційної орієнтації, зростанні громадянської національної свідомості та консолідації українців у межах проукраїнської політичної нації. На відміну від попередніх десятиліть, коли РФ намагалася утримувати Україну у сфері свого

впливу, а етнічні, регіональні та мовні відмінності використовувалися для політизації та посилення конфліктного потенціалу, сучасні дослідження демонструють послаблення регіональної та місцевої ідентичності, а також масове відторгнення пострадянських і проросійських наративів.

Актуальні трансформації охоплюють також соціокультурну сферу: освіту, культуру, мову, історичну пам'ять та переосмислення колоніального минулого України. Процес консолідації навколо національної ідеї та формування єдиної політичної нації відбувається незалежно від регіональних, лінгво-етнічних, релігійних та політичних відмінностей громадян.

Водночас формування нової політичної нації є складним і багатограним процесом, що супроводжується численними викликами та загрозами. До основних зовнішніх викликів належать:

Продовження повномасштабної війни: тривалі бойові дії, значні втрати серед цивільного населення та військових, руйнування інфраструктури, міст і сіл призводять до виснаження військових, деморалізації населення, зростання соціальної напруженості та потенційної дестабілізації суспільства;

Залежність від міжнародної допомоги: значна потреба у військовій, фінансовій та гуманітарній підтримці західних партнерів може обмежувати суверенітет України та створювати ризики щодо можливих сценаріїв завершення війни на не вигідних для країни умовах;

Інформаційна війна: російська пропаганда спрямована на дестабілізацію внутрішньої ситуації, маніпуляцію громадською думкою, підрив міжнародного авторитету України, формування негативного іміджу держави, розкол західного світу та ослаблення підтримки з боку країн НАТО і ЄС.

Зокрема, пропагандистські кампанії РФ, поширювані через українські та міжнародні медіа, активно використовуються для деморалізації населення та протидії його згуртованості.

Внутрішні виклики:

– Збереження єдності суспільства: на початку повномасштабного вторгнення українське суспільство демонструвало високий рівень консолідації та згуртованості, проте з часом, на фоні триваючих понад два з половиною роки бойових дій, ця тенденція поступово слабшає. Складна економічна ситуація, численні корупційні скандали, непрозорі процеси мобілізації, зростання напруженості у взаєминах між військовими та цивільними, напружена обстановка на фронті, щоденні обстріли, значні втрати серед військових і мирного населення, а також невизначеність щодо майбутнього країни, суттєво впливають на колишній рівень суспільної згуртованості та політичної єдності нації. Варто підкреслити, що ці чинники поступово змінюють соціальну динаміку і можуть впливати на здатність громадян до колективного реагування у кризові моменти [36].

– Демографічні втрати: величезні хвилі масової міграції на початку повномасштабної війни, значні людські, територіальні та матеріальні втрати, пов'язані з бойовими діями, а також відтік молоді на навчання, зокрема підлітків-чоловіків, разом зі зменшенням народжуваності, призвели до суттєвих демографічних змін. У довгостроковій перспективі це може зумовити підвищення середнього віку населення, зміну гендерного балансу, дефіцит робочої сили та відтік кваліфікованих кадрів. Крім того, виникає потреба інтегрувати внутрішньо переміщених осіб у нові громади, що впливає на соціальну згуртованість і економічний розвиток країни [36].

– Незмінність влади: концентрація владних повноважень в руках однієї політичної сили, скорочення кількості депутатів Верховної Ради, що ставить під сумнів ефективність законодавчого органу, неможливість проведення виборів президента та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану, відсутність реформ державного апарату та контроль провладними каналами телевізійного медіапростору можуть посилювати внутрішні протиріччя та знижувати ефективність державного управління. З 2023 року спостерігається зниження довіри населення до центральних інститутів влади

[36]. Слід зазначити, що хоча в Україні наразі немає політичної сили, яка б змогла запропонувати більш ефективну стратегію протистояння російській агресії, незмінність влади може обмежувати демократичні процеси, спричиняти корупційні зловживання та загострювати внутрішньосупільні суперечності.

– Соціально-економічні нерівності: війна завдала серйозного удару по економіці країни, що призвело до посилення соціальної нерівності. Значні розриви у доходах, зростання безробіття, внутрішня міграція з прифронтових регіонів до безпечніших територій, а також різний досвід переживання війни різними соціальними групами, підсилюють напруженість у суспільстві та впливають на його єдність.

– Соціальний тиск на вибір ідентичності: в умовах війни загострилися негативні настрої щодо росіян як носіїв імперської загарбницької ідентичності, які частково поширюються і на російськомовних громадян України, переважно із південно-східних регіонів, що мають проросійські або пострадянські настрої. У медійному та суспільному дискурсі активізувалися наративи про необхідність відмови від усіх елементів, що пов'язують українців із радянським минулим, зокрема мови та культури. Внаслідок цього частина населення відчуває внутрішню напругу щодо власного минулого, цінностей і родинних зв'язків, переживає кризу громадянсько-національної ідентичності та прагне адаптувати її до соціально прийнятних норм, що визнаються суспільством. Коли соціальний тиск зменшиться, люди зможуть повернутися до більш комфортного сприйняття своєї ідентичності [36].

Отже, українське суспільство, попри жорстоку повномасштабну війну, переживає інтенсивні соціальні трансформації. У цей період значних викликів колективна ідентичність громадян України зазнала змін, що проявляються в посиленні національної єдності перед обличчям зовнішньої агресії, зміцненні патріотизму та почуття національної гордості. Дані соціологічних досліджень свідчать про зростання громадянської національної свідомості, активізацію

євроінтеграційних процесів, масову орієнтацію на цивілізаційні цінності та процеси деколонізації свідомості у більшості населення України [36].

Період після 24 лютого 2022 року характеризується формуванням нової суспільно-політичної реальності України, яка відіграє ключову роль у становленні сучасної політичної нації. На відміну від попередніх десятиліть, сьогодні громадяни ідентифікують себе українцями незалежно від етнічного походження, регіональної приналежності, мовних уподобань чи ставлення до історичного минулого тобто тих факторів, які раніше політизувалися та могли спричиняти конфлікти всередині суспільства. Соціологічні дослідження свідчать про поступове ослаблення інших форм національно-громадянської ідентичності, таких як регіональна чи місцева, а також про масове відмежування від проросійської та пострадянської ідентичності.

Водночас, актуальні трансформації українського суспільства супроводжуються помітними змінами у соціокультурній сфері освіти, культурі, мові, а також у переосмисленні колоніального минулого України та її історичної пам'яті. Процес формування об'єднаної політичної нації є довготривалим і складним, він потребує від усіх громадян готовності до змін, активної співпраці та збереження єдності.

Сьогодні українське суспільство, перебуваючи у стані повномасштабної війни, стикається з низкою зовнішніх і внутрішніх викликів та загроз. Серед них тривалість бойових дій та відсутність стратегічної переваги на полі бою, значна залежність від міжнародної військово-економічної допомоги, суттєві економічні та демографічні втрати, а також загострення соціально-політичних суперечностей і поступове ослаблення суспільної згуртованості.

Наразі особливо відчутна потреба у формуванні нових політичних еліт, здатних відповідати сучасним викликам та очікуванням населення. Для забезпечення єдності суспільства та зміцнення політичної нації важливими є державні пріоритети, спрямовані на боротьбу з корупцією, встановлення соціальної справедливості, проведення реформ у сферах національної безпеки,

оборони, судової системи та інших критично важливих напрямках, що визначають модернізацію країни та її інтеграцію до європейських структур.

Прагнення України до європейської інтеграції виступає фактором поширення демократичних цінностей, підвищення рівня громадянської активності та зміцнення громадянського суспільства, що, у свою чергу, підтримує процес конструювання об'єднаної політичної нації.

Проміжний висновок до розділу 2

Розділ 2 є основоположним для дослідження, оскільки він закладає теоретико-емпіричну базу для розуміння трансформації політичної ідентичності українців та механізмів суспільної консолідації під впливом зовнішньої агресії. На початку було проаналізовано сучасні багатовимірні підходи до вивчення політичної ідентичності (когнітивний, персонологічний, аксіологічний, наративний), які демонструють її складний, часто ірраціональний характер, що формується під впливом ідеологічних настанов, ціннісних орієнтацій та діє як "призма" для сприйняття політичної реальності. Підтверджено, що до війни формування цілісної громадянської ідентичності в Україні ускладнювалося традиційними чинниками, успадкованими з посткомуністичного періоду (регіональна ідентифікація, "радянський спадок" та мовна специфіка). Однак збройна агресія Росії стала каталізатором безпрецедентної суспільної консолідації та якісної трансформації ідентичності. Емпіричні дані свідчать про історичний ціннісний злам: зафіксовано різке зростання показників національної гордості (до 80%) та самоідентифікації як українців (до 98%), а також одностайну підтримку європейського та євроатлантичного курсу (ЄС – 87%, НАТО – 86%). Ці зміни супроводжуються подоланням "радянського спадку" та зміцненням позицій української мови. На інституційному рівні обґрунтовано, що для підтримки цієї консолідації необхідна модернізація системи державного правління, яка має забезпечити політичну стабільність, підвищити довіру громадян та

утвердити верховенство права. Таким чином, Розділ 2 довів, що зовнішня агресія спрацювала як шоківий механізм, прискоривши формування цілісної, проєвропейської та антирадянської української політичної нації, а отриманий рівень єдності вимагає подальшої підтримки через інституційні реформи.

З ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ ЯК ЧИННИК ПРИШВИДШЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

3.1. Війна як каталізатор політичної консолідації українського суспільства

Повномасштабна війна росії проти України стала одним з найпотужніших чинників трансформації суспільно-політичних процесів в Україні з моменту відновлення державної незалежності у 1991 році. Якщо до 2022 року політичний простір країни характеризувався певною регіональною фрагментованістю, конкуренцією різних ідентифікаційних моделей та наявністю глибоких соціальних розломів, то з початком широкомасштабної агресії відбувся різкий злам цих тенденцій. Потреба у спільному спротиві загрозі, яка ставила під питання саме існування української державності, спричинила процес політичної консолідації, що має як структурний, так і ціннісний виміри.

За даними КМІС та низки інших аналітичних центрів, у 2022–2024 роках спостерігається безпрецедентне зміцнення громадянської згуртованості. Формуються нові моделі масової самоідентифікації, де домінантами стають громадянська належність, відчуття спільної мети, готовність до особистої участі в обороні держави та сприйняття свободи як фундаментальної загальнонаціональної цінності [34; 35]. Зростає рівень підтримки курсу на євроатлантичну інтеграцію, демократичні інститути та політичну модернізацію, що демонструє відхід від колишніх політичних альтернатив, які коливалися між прозахідною та проросійською орієнтацією.

Науковці ІПіЕнД ім. І. Кураса підкреслюють, що війна виступила каталізатором переходу від традиційної етнокультурної ідентифікації, яка домінувала в низці регіонів у попередні десятиліття, до модерної

громадянської моделі політичної нації. Ця модель ґрунтується на уявленні про народ як політичну спільноту вільних і рівних громадян, об'єднаних не походженням чи мовою, а спільними політичними цінностями, відповідальністю та участю в ухваленні важливих рішень [16, с. 292–325]. Війна, таким чином, стала «точкою неповернення», що прискорила формування модерної політичної нації, яку ще у 2000-х роках визначали як перспективний, але недостатньо реалізований проект українського державотворення.

Ключовим фактором політичної консолідації стало зростання довіри до інститутів, які стали символами національної оборони. Збройні Сили України, Національна гвардія, волонтерські об'єднання, територіальна оборона, місцеві органи влади й самоврядування протягом 2022–2024 років незмінно очолюють рейтинги суспільної довіри [36]. Такий рівень підтримки є унікальним у порівнянні з довоєнними періодами, коли політичні інституції часто сприймалися як неефективні або корумповані. Зростання довіри відображає переосмислення ролі держави як гаранта безпеки, а також посилення горизонтальних зв'язків між громадянами, які активно включаються у волонтерську, благодійну, інформаційну та гуманітарну діяльність.

Важливим чинником консолідації стала також мобілізація суспільного потенціалу через створення нових форм солідарності. Масові волонтерські рухи, фандрейзингові кампанії, ініціативи громад у сфері безпеки та оборони демонструють високий рівень самоорганізації українців. Соціологи визначають це як прояв «активного громадянства», коли населення не пасивно очікує дій від держави, а стає ключовим суб'єктом суспільних змін. Така громадянська активність змінила структуру політичного поля, підвищивши значення громадських ініціатив і зменшивши залежність суспільства від патронально-клієнтельських відносин, характерних для попередніх десятиліть.

Спільний досвід війни - втрат, руйнувань, вимушених переміщень, окупації, деокупації, тривалої невизначеності - формує нову символічну рамку

національної пам'яті. За даними Офісу Президента, від початку широкомасштабного вторгнення росія здійснила понад 19 тисяч ракетних та авіаударів по території України [14]. Ці події стають не лише джерелом травматичного досвіду, а й основою для конструювання колективної ідентичності, у якій центральне місце займають наративи незламності, героїзму та солідарності. Формуються нові соціальні ритуали, символи, образи та практики пам'яті, що в перспективі впливатимуть на політичну культуру наступних поколінь.

Порівняльний аналіз воєнних суспільств у світовій історії свідчить, що екстремальні умови часто стають поштовхом до політичного оновлення та консолідації (приклади Ізраїлю, Південної Кореї, поствоєнної Франції). Український досвід підтверджує це правило, але також демонструє унікальність: суспільство, яке до 2022 року вважалося відносно розділеним, у ситуації загрози швидко сформувало спроможну політичну націю з високим рівнем внутрішньої солідарності, довіри та громадянської відповідальності.

Таким чином, агресія РФ виступила каталізатором глибокої переорієнтації українського суспільства - від фрагментації до цивілізаційної єдності, від етнокультурних розмежувань до громадянської ідентичності, від недовіри до інституцій - до їхнього підтримання та спільного зміцнення. Війна запустила процеси модернізації політичної культури, що визначатимуть траєкторію розвитку України ще багато років після завершення бойових дій

3.2. Зміни у політичній та соціальній ідентифікації українців у відповідь на агресію

Повномасштабна агресія росії стала ключовим чинником масштабних зрушень у системі політичної, соціальної та культурної ідентичності українців. Ці зміни мають комплексний характер, охоплюючи мовну поведінку, культурні практики, релігійну належність, ціннісні орієнтації та геополітичну

самодетермінацію. Якщо до 2022 року українська ідентичність нерідко характеризувалася регіональною варіативністю та coexistence різних моделей самоусвідомлення, то після початку війни відбувся стрімкий перехід до більш уніфікованої та чітко структурованої громадянської ідентичності.

Насамперед відбулися істотні зміни у мовно-культурній сфері. За даними КМІС (2024), підтримка державного статусу української мови сягнула рекордних історичних значень, а кількість прихильників російської як другої державної фактично зникла із суспільного дискурсу, знизившись до мінімальних показників за весь період незалежності [31]. Така трансформація є наслідком усвідомлення прямого зв'язку між мовою та безпекою, оскільки росія систематично використовувала мовне питання як інструмент пропаганди та легітимізації агресії. Паралельно суспільна підтримка дерусифікації стала не просто політичним трендом, а складовою моральної позиції, яка виражає відмову від імперської спадщини. Ухвалення законодавства про деколонізацію топонімії, обмеження російського культурного продукту та демонтаж імперських символів посилили процеси формування нового культурного простору [5].

Не менш суттєві трансформації відбулися на рівні геополітичної ідентичності. Українське суспільство остаточно відмовилося від пострадянських уявлень, які залишалися живучими у певних групах населення до 2022 року. Опитування «Рейтингу», КМІС та Razumkov Centre демонструють стійку підтримку вступу України до ЄС і НАТО на рівні 80–90 %, що є безпрецедентним для всієї історії спостережень [35; 55; 78]. Ця підтримка не лише свідчить про єдність у геополітичному виборі, але й відображає глибинні зміни у системі цінностей: українці дедалі частіше мотивують свою позицію не економічними вигодами, а прагненням до демократичних свобод, правової системи, інституційної стабільності та гарантій безпеки. «Європейськість» перестає сприйматися як абстрактний культурний орієнтир і набуває статусу елемента політичної ідентичності, що

визначає спосіб мислення, ставлення до влади, взаємодію між громадянами та бачення майбутнього держави [72].

Зміни торкнулися і релігійного простору, який традиційно був важливим маркером соціальної належності в Україні. Соціологічні дослідження КМІС (2024) демонструють суттєве зростання підтримки створення єдиної Помісної Української Церкви, яка сприймається як інституція, що репрезентує національні цінності та духовну незалежність. Водночас рівень негативного ставлення до релігійних структур, пов'язаних із РПЦ, досяг рекордно високих показників [32; 44]. Це пояснюється не лише релігійними переконаннями, а й політичними обставинами: значна частина суспільства сприймає Московський патріархат як інструмент російського впливу, що загрожує національній безпеці. Таким чином формується новий релігійно-культурний простір, який дедалі більше тяжіє до української духовної традиції, а не до імперських або пострадянських моделей.

Усі зазначені процеси - мовні, релігійні, культурні та геополітичні - є складовими ширшої трансформації, що полягає у формуванні модерної політичної нації. Якщо раніше ідентичність значною мірою будувалася на етнокультурних маркерах (походження, регіональна традиція, мова спілкування), то нині її основу становлять громадянські та ціннісні компоненти: спільність політичного вибору, відповідальність за державу, єдність перед загрозою та орієнтація на демократичні інститути [39; 83]. Відбувається поступове утворення поняття «політичної українськості», яке включає представників різних етнічних, мовних і культурних груп, але об'єднує їх через спільні уявлення про свободу, гідність, суверенітет і майбутнє України.

Отже, агресія РФ стала потужним каталізатором глибинного переосмислення української ідентичності, прискоривши її модернізацію, деколонізацію та формування зрілої громадянської спільноти. Ці тенденції є

незворотними й визначатимуть соціокультурну динаміку України в найближчі десятиліття.

3.3. Внесок держави, армії та громадянського суспільства у зміцнення політичної нації під час війни

У процесі національної консолідації в умовах повномасштабної війни визначальну роль відіграють три взаємопов'язані компоненти: Збройні Сили України, державні інституції та організований сектор громадянського суспільства. Сукупна діяльність цих акторів формує основу сучасної української політичної нації, яка зміцнюється не лише під впливом зовнішньої агресії, а й завдяки активному переосмисленню власної ідентичності, відповідальності та ролі кожного громадянина в державотворчих процесах.

Передусім слід підкреслити, що армія стала стрижневим елементом суспільної єдності та довіри. Після початку російського вторгнення рівень підтримки ЗСУ зріс до історичних максимумів, а образ українського військового перетворився на символ національної гідності, мужності й здатності нації до організованого спротиву [58; 85]. Героїзм воїнів на фронті сприяв формуванню нового змісту політичної нації: вона визначається не лише культурними чи етнічними ознаками, а передусім здатністю захищати власну державність. Важливою складовою стала і трансформація військового лідерства. Розроблені українськими стратегами концепції сучасної маневреної та позиційної війни, адаптовані до умов XXI століття, увійшли в національний інтелектуальний простір як приклад суб'єктності України у воєнній сфері та готовності створювати власні моделі безпеки, а не копіювати зовнішні зразки.

Не менш важливим компонентом є роль держави, яка формує нормативно-правові засади консолідації. Після 2022 року було ухвалено низку стратегічних рішень, спрямованих на розбудову національної та громадянської ідентичності. Зокрема, закон «Про засади державної політики у сфері

утвердження української національної та громадянської ідентичності» (№ 2834-IX) визначив системний підхід до ідентифікаційної політики держави [3]. Паралельно тривала масштабна деколонізація публічного простору – перейменування топонімів, демонтаж колоніальних символів, повернення історичних назв, що юридично закріплено законом № 3005-IX [4]. У сфері культури та освіти держава активно впроваджує програми підтримки української мови, цифрових ресурсів, національної пам'яті, а також інтегрує історичний наратив спротиву у державні стратегії комунікації [5; 63]. Ці кроки забезпечують інституційне підґрунтя, на якому формується політична нація, зорієнтована на європейські демократичні цінності.

Потужним каталізатором суспільної єдності став сектор громадянського суспільства, який із початком війни перетворився на ключового актора у підтриманні життєстійкості країни. Волонтерські ініціативи, збори коштів на амуніцію, техніку, медичне забезпечення, діяльність благодійних фондів та локальних спільнот створили нову культуру горизонтальної взаємодії. Це свідчить про високий рівень соціальної відповідальності та усвідомлення особистої участі у спільній боротьбі [7; 66]. Міжнародна адвокація, яку здійснюють громадські організації, експертні спільноти та діаспора, сприяє посиленню дипломатичного голосу України на глобальному рівні. Соціологічні дослідження за 2022–2024 роки відзначають зростання громадянської активності у 2–3 рази, що демонструє масове долучення населення до суспільно значущих процесів і зростання рівня усвідомленого патріотизму [17; 69].

Таким чином, взаємодія держави, армії та громадянського суспільства створює унікальну модель національної консолідації, яка не обмежується традиційною вертикальною або горизонтальною логікою. Її характерною рисою є синергія, що виникає як відповідь на екзистенційну загрозу державності. У цих умовах політична нація формується як спільнота вільних громадян, здатних до самоорганізації, збереження суб'єктності та забезпечення

безпеки держави. Саме такий формат взаємодії задає нову парадигму національної єдності, у якій відповідальність розподілена між усіма ключовими суспільними акторами, а інтеграційні процеси відбуваються одночасно «знизу», «згори» та «зсередини» — через цінності, спільні цілі та досвід боротьби за свободу.

3.4. Протистояння російському імперському впливу як основа укріплення громадянської єдності

Російська агресія проти України актуалізувала проблему тривалого імперського впливу на український культурний, історичний та інформаційний простір, виявивши масштаби і глибину колоніальних практик, які формувалися десятиліттями. Саме війна стала тим чинником, що різко прискорив процеси деколонізації, завдяки чому відбулося глибинне переосмислення українцями власної історії, національної пам'яті, системи цінностей та гуманітарної безпеки. Масове відторгнення радянських і російських міфів, критичний погляд на імперську культурну спадщину, ревізія місця російської культури в Україні та поява нового ставлення до символічного простору свідчать про формування більш усвідомленої, політично зрілої ідентичності [19; 21].

У цьому контексті велику роль відіграли державні політики та законодавчі ініціативи, спрямовані на подолання наслідків колоніального впливу. Закони про засудження тоталітарних режимів, декомунізацію та дерусифікацію, обмеження поширення російської імперської пропаганди, заборону використання російської культурної продукції, а також законодавчі рішення щодо захисту української мови формують правовий фундамент колективного спротиву імперським наративам [54]. Ці норми виконують не лише політичну чи культурну, але й безпекову функцію, оскільки російська пропаганда десятиліттями була інструментом підриву української суб'єктності, нав'язування колоніального світогляду та фальсифікації історичної пам'яті. Як слушно зауважує П. Парахонський, війна створює ситуацію, коли

«ідентичність стає питанням безпеки» [49], а отже, протидія інформаційним, культурним і символічним впливам РФ перетворюється на ключовий елемент політики націєтворення.

Процес протистояння російському імперському впливу виявляється не лише у сфері державної політики, а й у трансформації суспільної свідомості. Війна стала каталізатором появи нових форм громадянської солідарності, що ґрунтуються не на етнічних чи мовних ознаках, а на спільній дії та відповідальності. Участь мільйонів українців у волонтерських рухах, регулярна допомога армії, інформаційний спротив, розбудова локальних громадських ініціатив, підтримка внутрішньо переміщених осіб - усе це сприяє формуванню спільноти, об'єднаної не лише історичною пам'яттю, а передусім активною позицією та включеністю у спільну боротьбу.

Таким чином, протистояння російському імперському впливу стало одним із ключових факторів укріплення української політичної нації. Воно створює умови для появи нового типу громадянської єдності, у якій центральне місце займає не пасивне ототожнення з державою, а готовність брати участь у її захисті, підтримувати суспільні цінності, відстоювати культурну автономію та інформаційну безпеку. Сучасна українська політична нація постає як спільнота дії, здатна не лише реагувати на зовнішні загрози, але й активно творити власні інституції та зміст національної ідентичності.

3.5. Наслідки протистояння російській агресії для перспектив розвитку української політичної нації

Протистояння російській збройній агресії стало каталізатором глибоких суспільно-політичних трансформацій, які визначатимуть динаміку розвитку української політичної нації в середньо- та довгостроковій перспективі. Війна не лише змінила структуру політичних орієнтацій громадян, але й

започаткувала стійкі інституційні та ціннісні процеси, що формують фундамент нової моделі національної спільноти.

По-перше, посилення громадянської ідентичності стало одним із ключових наслідків війни. Соціологічні дослідження КМІС, Razumkov Centre та ШіЕнд ім. Кураса фіксують стійку тенденцію переходу від етнокультурних маркерів ідентифікації до громадянських, політичних та ціннісних [16; 34; 77]. Така ідентичність ґрунтується на усвідомленні спільної відповідальності за державу, рівності прав і обов'язків, а також розумінні України як політичної спільноти, об'єднаної не походженням чи мовою, а спільним майбутнім і досвідом спротиву. Збереження цієї динаміки після завершення війни створить умови для формування сталої національної єдності та високої стійкості до зовнішніх впливів.

По-друге, значно зросла політична суб'єктність суспільства, що виявляється у підвищенні рівня громадянської активності, політичної компетентності та участі у процесах державотворення. Розширення волонтерських рухів, розвиток горизонтальних мереж самопомоги, участь громад у локальному врядуванні та суспільному контролі засвідчують трансформацію суспільства від об'єкта політики до її активного суб'єкта [7; 52]. Цей процес не лише посилює демократичні практики, але й сприяє зростанню відповідальності громадян за функціонування держави, що є важливою умовою для розвитку ефективної політичної нації.

По-третє, значний вплив війна має на європейську інтеграцію як стратегічний цивілізаційний вибір. Зростання підтримки членства України в ЄС та НАТО, що стабільно тримається на рівні 80–90 %, свідчить про глибоку переорієнтацію українців на модель розвитку, ґрунтовану на демократичних інституціях, свободі та цінностях правової держави [55; 70; 81]. Європейська ідентичність дедалі більше інтегрується у структуру української політичної нації, стаючи не зовнішньополітичним вибором, а внутрішнім вектором ціннісної самоідентифікації.

По-четверте, війна зумовила глибокі соціально-демографічні зміни, які впливатимуть на політичну культуру майбутніх поколінь. Масштабна міжнародна міграція, внутрішнє переміщення населення, зміни у структурі ринку праці, мобілізаційні процеси та трансформація сімейних моделей формують нову конфігурацію українського суспільства [47; 80]. Ці процеси мають довготривалий характер і позначаються на політичних преференціях, соціальних орієнтаціях та структурі громадянської участі. Особливої ваги набуває питання інтеграції ветеранів у суспільне життя, що визначатиме характер політичної культури повоєнного часу.

По-п'яте, протистояння агресії зміцнило інституційну та ціннісну основу політичної нації, прискоривши розвиток державних механізмів безпеки, політики пам'яті, гуманітарної стійкості, а також формування нового символічного простору. Нормативне оформлення деколонізаційних процесів, підтримка української культури, захист інформаційного простору та розвиток армії стали ключовими елементами державної політики, що інституціоналізують здобутки націєтворення.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що протистояння російській агресії стало потужним імпульсом для прискореного становлення української політичної нації, яка розвивається як модерна, громадянська, демократична, солідарна та самоорганізована спільнота. Результати війни — попри всі трагедії та втрати - водночас відкрили можливості для глибокої політичної модернізації, зміцнення національної єдності та формування нового типу громадянства, що визначатиме політичний розвиток України на найближчі десятиліття.

Проміжний висновок до розділу 3

Розділ 3 детально аналізує війну як каталізатор глибинних і незворотних змін, які призвели до прискореного формування української модерної політичної

нації. Повномасштабна агресія Росії спричинила різкий злам регіональної фрагментованості та етнокультурних розломів, перетворивши ціннісну єдність на екзистенційну необхідність. Війна стала "точкою неповернення", запустивши перехід від традиційної етнокультурної моделі ідентифікації до модерної громадянської, заснованої на спільних політичних цінностях і відповідальності. Це підтверджується безпрецедентним зростанням довіри до інститутів національної оборони (ЗСУ, волонтери), що свідчить про посилення горизонтальних зв'язків та "активного громадянства". Паралельно відбулися масштабні зміни у мовно-культурній сфері, де підтримка української мови сягнула історичного максимуму, а російська мова та культура були відкинуті як інструменти імперської агресії (процеси дерусифікації/деколонізації). Геополітична ідентичність остаточно уніфікувалася навколо європейського та євроатлантичного вибору (80–90% підтримки), який набув статусу елементу політичної ідентичності. При цьому консолідація відбувається завдяки синергетичній взаємодії трьох ключових компонентів: Армії (як символу спротиву), Держави (що забезпечує інституційне підґрунтя через закони про деколонізацію) та Громадянського суспільства (як потужного волонтерського та адвокаційного сектору). Таким чином, протистояння російському імперському впливу стало основою для укріплення громадянської єдності, а війна сформувала модерну, громадянську, солідарну та самоорганізовану українську політичну націю, здатну активно захищати свою суб'єктність, що відкриває перспективи для глибокої політичної модернізації та стійкої національної єдності на найближчі десятиліття.

ВИСНОВКИ

У процесі виконання магістерського дослідження було всебічно проаналізовано питання формування політичної нації в Україні, зокрема у контексті зовнішньої агресії та війни, що дозволило комплексно оцінити механізми політичної консолідації та роль громадянського суспільства і державних інституцій у цьому процесі.

Перш за все, було розкрито зміст та основні характеристики поняття «політична нація». Політична нація виступає як спільнота громадян, об'єднаних не лише історичною та культурною спадщиною, а передусім спільними політичними цінностями, принципами участі у суспільному житті та готовністю до захисту державних інтересів. Формування політичної нації включає інституційні та правові механізми, розвиток громадянської освіти, політику пам'яті та створення умов для інтеграції всіх соціальних груп у спільну політичну спільноту. Це дозволяє розглядати політичну націю як динамічну систему, здатну адаптуватися до соціальних, економічних та політичних викликів сучасності.

У рамках другого завдання було визначено ключові виклики, що постали перед Україною у зв'язку з російською агресією. Війна призвела до загрози територіальній цілісності держави, поглиблення соціально-економічної кризи, обмеження свободи пересування та функціонування окремих інститутів державної влади, а також викликала значний психологічний тиск на населення. Водночас ці виклики сприяли мобілізації суспільства, посиленню національної солідарності та патріотизму, активізації політичної участі громадян і зміцненню громадянської свідомості. Аналіз показав, що зовнішня агресія виступає каталізатором процесів політичної консолідації, стимулюючи усвідомлення громадянами власної відповідальності за долю держави та формування спільних політичних цінностей.

Третє завдання дослідження було спрямоване на оцінку впливу зовнішньої агресії на формування української політичної ідентичності та зміни у суспільних настроях. Виявлено, що війна стала ключовим чинником політичної мобілізації населення, підвищення рівня довіри до державних інституцій та формування національної єдності. Водночас спостерігається посилення політичної активності, участі у волонтерських рухах, громадських ініціативах та оборонних проектах, що є важливими проявами громадянської ідентичності. Ці процеси супроводжуються підвищенням усвідомлення значущості демократичних принципів, прав і свобод громадян, а також потреби у стабільності та безпеці держави.

Четверте завдання полягало у дослідженні ролі громадянського суспільства та державних інституцій у процесі політичної консолідації. Було встановлено, що держава виконує роль координатора та гаранта стабільності, забезпечуючи правові рамки, доступ до правосуддя, розвиток демократичних інститутів, політику громадянської освіти та підтримку національних меншин. Громадянське суспільство, представлене громадськими організаціями, ініціативними групами та активістами, об'єднує громадян навколо спільних цінностей, формує відчуття приналежності до суспільства та сприяє активній участі громадян у політичних процесах. Спільна діяльність держави та громадянського суспільства забезпечує підвищення рівня довіри до інституцій, ефективне вирішення соціально-політичних проблем та зміцнення політичної згуртованості суспільства. Водночас дослідження виявило, що надмірна поляризація, популізм, маніпуляції інформацією та конфесійні протиріччя можуть створювати загрози ефективності процесу консолідації, що підкреслює необхідність збалансованої взаємодії всіх суб'єктів.

Нарешті, п'яте завдання дозволило визначити практичні результати процесу формування політичної нації в умовах війни та їх значення для подальшого розвитку України. До ключових результатів належать: підвищення рівня національної та політичної свідомості громадян; консолідація

суспільства навколо ідеї захисту держави; активізація громадянської участі у волонтерських та громадських ініціативах; зміцнення демократичних інституцій та механізмів контролю за владою; формування спільної політичної ідентичності, що забезпечує внутрішню стабільність держави та підвищує її спроможність ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики. Ці результати мають стратегічне значення, оскільки створюють основу для довгострокового демократичного розвитку, зміцнення громадянської солідарності та забезпечення політичної стабільності в умовах складної геополітичної ситуації.

Отже, проведене дослідження підтверджує, що формування політичної нації в Україні є складним і багаторівневим процесом, що поєднує вплив зовнішніх та внутрішніх факторів, активність громадянського суспільства і роль державних інституцій. Взаємодія цих чинників сприяє політичній консолідації, формуванню стабільної громадянської ідентичності, підвищенню рівня довіри до інституцій та зміцненню демократичних принципів, що є визначальними для стійкого розвитку України в умовах війни та глобальної нестабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Розділ 1. Стаття 11. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciyaukrayini-rozdil-i>
2. Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». 2015.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#n158>
3. Закон України від 27.06.2019 № 2704-VIII «Про забезпечення функціонування української мови як державної». 2019.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
4. Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». 2023.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
5. Закон України від 27.07.2023 № 3005-IX «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії». 2023.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>
6. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни : монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с.
7. Бабарикіна Н.А. Громадянське суспільство як засіб гармонізації відносин між державою і громадянами. Грані, 2014. № 11. С.110–120.
8. Бабарикіна Н.А., Сергієнко Т.І. Сталий розвиток громадянського суспільства в період гібридних війн. Role of science and education for sustainable development. Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and

Applied Arts, University of Technology, Katowice Monograph · 44 The authors bear full responsible for the text, data, quotations and illustrations Copyright by University of Technology, Katowice, 2021. С. 204-713.

9. Бевз Т. А. Концепт ідентичності українства в умовах соціокультурних трансформацій: загрози національній безпеці в гуманітарній сфері (історіографія проблеми). Українознавство. 2020. № 3 (76). С. 178–200.

10. Бевз, Т. А. Концептуалізація ідентичності українства в офіційному дискурсі. Українознавство. 2021. № 4 (81). С. 31–46.

11. Богданович, Г. Трансформація української ідентичності як чинник формування нової політичної нації. Українознавство. 2024. № 3 (92). С. 44–56.

12. Бочарніков В. П., Свешніков С. В., Тимошенко Р. І. Системні воєнно-політичні риси сучасного конфлікту на території України : монографія. Харків : ХНУПС, 2019. 208 с.

13. Веркгойзер Н. Доповідь SIPRI: Військові витрати у світі встановили рекорд. 28.04.2025. DW : веб-сайт. URL: <https://www.dw.com/uk/dopovid-sipri-vijskovi-vitrati-u-sviti-vstanovili-novij-rekord/a-72367563>

14. Від початку цього року російська армія завдала по Україні ударів. Zelenskiy / Official : Telegram-канал. URL: https://t.me/V_Zelenskiy_official/14495

15. Глотов Б., Кудрявцева М. Класифікація форм державного правління: український контекст. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2010_2/10gbbpuk.pdf

16. Головаха, Є., Іващенко-Стадник, К., Міхеєва, О., Серєда, В. Від патрональності до громадянської належності: динаміка змін національно-громадянської ідентичності в Україні. Патрональна демократія в Україні та російське вторгнення. Російсько-українська війна. Том перший / за ред. Б. Мадяр, Б. Мадловіч. 2024. С. 292–325. URL: https://www.researchgate.net/publication/377840958_

Vid_patronalnosti_do_gromadanskoj_naleznosti_dinamika_zmin_nacionalnogromadanskoj_identichnosti_v_Ukraini

17. Дембіцький, С. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» після 16 місяців війни. Презентація моніторингу. Інститут соціології НАН України. 2023. URL: <http://surl.li/stydrb>

18. День Незалежності України: шлях до перемоги, ідентичність та цінність держави на тлі війни. URL: <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-shlyakh-doperemogi-identichnist-ta-tsinnist-derzhavi-natli-viyni>

19. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. Київ: ФОП Стебеляк, 2011. 256 с

20. Донцов Д. Наша політична думка і стрілецтво. Календар "Червоної калини" на 1923 р. Львів, 1922. С. 161

21. Донцов Д. Підстави нашої політики. Нью-Йорк, 1957. 220 с.

22. Енциклопедія сучасної України: Електронний ресурс. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71029

23. За три роки війни Україні виділили допомоги на 267 млрд євро. 24.02.2025. Скільки скільки? : веб-сайт. URL: <https://skilky-skilky.info/ssha-za-3-roky-nadalo-ukraini-dopomohy-na-114-miliardiv-ievro-v-ekvivalenti/>

24. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. (Інформаційно-аналітичні матеріали за результатами першого етапу проекту Центру Разумкова “Ідентичність громадян України: тенденції змін, виклики та перспективи для національної єдності”). Національна безпека та оборона. 2016. № 3–4 (161– 162). С. 2–117. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf

25. Інформаційно-психологічна боротьба у воєнній сфері : монографія / Г. В. Певцов та ін. Харків : Вид. Рожко С. Г., 2017. 276 с.

26. Інформаційно-психологічні операції: планування, протидія, технології: монографія / Г. В. Певцов, С. В. Залкін, С. О. Сідченко, К. І. Хударковський. Харків : ДІСА ПЛЮС, 2020. 252 с.
27. Карась О. Сучасний стан та тенденції розвитку транспортної галузі України в контексті розбудови туристичної інфраструктури. Економіка. 2012. Вип. 6(120). С. 38-43.
28. Кізілов Є. Сирський розкрив, скільки об'єктів в Україні потрапили під удар РФ. 20.08.2024. Українська правда : веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/08/20/7471189/>
29. Кіндратець О.М. Розмежування українського суспільства в процесі демократизації. Політичний менеджмент, 2005. № 6. С. 31-41.
30. Кліменков Д. Розвиток озброєння та військової техніки: підсумки 2024 року та стратегія на майбутнє. 31.12.2024. УКРІНФОРМ : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3943529-rozvitok-ozbroenna-ta-vijskovoitehnik-pidsumki-2024-roku-ta-strategia-na-majbutne.html>
31. КМІС (12.03.2024). Динаміка ставлення до статусу російської мови в Україні. Прес-реліз. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1385&page=1>
32. КМІС (15.10.2024). Релігійна самоідентифікація українців, ставлення до створення єдиної православної церкви та до закону про заборону окремих релігійних організацій. Прес-реліз. URL: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1443&page=1#_ftn1
33. КМІС (18.03.2015). Геополітичні орієнтації громадян України: стає і мінливе останніх років (лютий 2012 – лютий 2015). URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=507&page=6&y=2015>
34. КМІС (22.01.2024). Українці йдуть до згуртованої політичної нації чи розколу. Прес-реліз. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1361&page=11>

35. КМІС (23.08.2024). Динаміка ставлення українців до незалежності та до свята Дня Незалежності. Прес-реліз. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1427&page=2>
36. КМІС (31.10.2023). Динаміка сприйняття напрямку справ в Україні та довіри до окремих інституцій між травнем 2022 року та жовтнем 2023 року. Пресреліз. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1321&page=1>
37. Колодій, А. Міжрегіональні поділи в Україні і деякі принципи публічного врядування. Будуємо нову Україну: збірник конференції (26–27 листопада 2014 р., м. Київ) / упоряд. Ярошенко Т. О. Київ, 2015. 407 с. С. 309–327.
38. Кресіна І. О. Нація. Юридична енциклопедія: [в 6-ти т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемчушенко [та ін.]. Т. 4.: Н-П. К.: Укр. енцикл., 2002. 720 с.
39. Крисаченко, В. С. Українознавство: гуманітарні виміри: навч. посіб. Київ, 2025. 504 с.
40. Крисаченко, В. Соціальнопсихологічні детермінанти формування нової української політичної нації: вчування в буття. Українознавство. 2023. № 2. С. 8–27.
41. Кульчицький С. Природна формула української полісної нації. Проблемні історії України: факти, судження, обшуки. Київ: Інститут історії України НАН України. Вір, 2015. № 23. С. 22–68.
42. Лазарович М. В., Гончарук-Чолач Т. В., Докаш О. Ю. Штучний інтелект у політичних маніпуляціях та трансформація виборчої культури. Politicus. Вип. № 1. 2025. С. 131–135.
43. Литвин В. С., Романюк А. С. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Вип. 20. 2016. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/LytvynRomaniuk_Formsystem.pdf

44. Лише 685 церков перейшли до ПЦУ після початку повномасштабного вторгнення. 03.05.2024. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/russian-church-2024-4>

45. Луцишин Г. Особливості взаємодії політичної нації та громадянського суспільства. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр. Львів, 2008. Вип. 22 С. 137-141.

46. Михайліна Т. В., Гоцуляк Ю. В. Політико-правовий режим та його співвідношення з суміжними категоріями. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/795/728>

47. Павлушенко Т. Міграція під час війни. Близько 20 % українців можуть виїхати за кордон у разі загострення ситуації. Що, крім безпеки, спонукає до цього населення? Дослідження Gradus Research про міграційні наміри українців. 20.03.2024. Forbes : веб-сайт. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/migratsiya-pid-chas-viyni-blizko-20-ukraintsiv-mozhut-viikhati-za-kordon-u-razi-zagostrennya-situatsii-shcho-krim-bezpeki-sponukaє-d-o-tsogo-naselennya-visnovki-z-doslidzhennyagradus-research-pro-migr-20032024-20013>

48. Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. Київ : Знання, 1998. 416 с.

49. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с

50. Певцов Г. В., Залкін С. В., Сідченко С. О., Хударковський К. І. Інформаційна безпека у воєнній сфері: проблеми, методологія, система забезпечення : монографія. Харків : Цифрова друкарня № 1, 2013. 272 с.

51. Погоріла І. Екс-директор ЦРУ назвав три фактори, які впливають на війну в Україні. 03.07.2024. УНІАН : вебсайт. URL: https://www.unian.ua/war/eks-direktor-cru-nazvav-tri-faktori-yaki-vplivayut-na-viynu-v-ukrajini12684675.html?_gl=1*dzgb30*_ga*NzcxMDg2Mjc0LjE3MjQ2NTcwNDg.*_ga_TECJ2YKWSJ*MTcyNDY1NzA0Ny4xLjAu

MTcyNDY1NzA0Ny42MC4wLjA.*_ga_DENC12J6P3*MTcyNDY1NzA0Ny4xLj
AuMTcyNDY1NzA0Ny42MC4wLjE4MjQ1 MzkxODc

52. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві / Колективна монографія. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 296 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi55/0040937.pdf>

53. Політологія: навчальний посібник (для студентів усіх форм навчання) / Л. М. Мельник, І. А. Дужа, І. М. Грек. Біла Церква: БНАУ, 2022. 494 с.

54. Почепцов Г. Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології XXI століття. Київ : ВД “КиєвоМогилянська академія”, 2017. 260 с.

55. Резнік, О. Євроінтеграційні прагнення українців: від амбівалентності до увиразнення. URL: <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyuni-pragnennya-ukraintsiv-vidambivalentnosti-do-uviraznennya>

56. Самойлюк М. Як економіка України працює під час війни. Великий експлейнер про бюджет, податки та курс долара. 10.01.2024. Центр економічної стратегії : веб-сайт. URL: <https://ces.org.ua/velikiy-ekspleyner/>

57. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

58. Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління: монографія / Саганюк Ф. В., Фролов В. С., Павленко В. І. та ін.; за ред. д.військ.н., проф. І. С. Руснака. Київ : ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. 230 с.

59. Сергієнко Т.І. Формування національно-культурної ідентичності українців в умовах гібридного миру. Ідентичності та політичні інститути: збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції (23 квітня 2020 р., ABOUT THE PROBLEMS OF PRACTICE, SCIENCE AND WAYS TO SOLVE THEM 285 м. Ніжин) / За заг. ред. Ф. В. Барановського, Л. О. Дудки. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. С. 64-67.

60. Серьогіна С.Г. Форма правління і політичний режим: взаємозв'язок і взаємодія Державне будівництво та місцеве самоврядування. Х. : Право, 2005. Вип. 9. С. 3-13.
61. Снайдер Т. Сім факторів, які впливають на хід війни в Україні. Чому історик Тімоті Снайдер вважає, що Росія програє. 31.07.2022. Forbes : веб-сайт. URL: <https://forbes.ua/inside/stan-rosiysko-ukrainskoi-viyni-28072022-7414>
62. Толкачов О. Європейська ідентичність України [Електронний ресурс] / О. Толкачов. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/236196.html>
63. УІНП (25.10.2024). 89% українців підтримують державну політику пам'яті: ключові дані соціології від УІНП. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/89-ukrayinciv-pidtrymuyut-derzhavnu-politykupamyati-klyuchovi-dani-sociologiyi-vid-uinp>
64. Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковнорелігійна ситуація в Україні – 2024 (Інформаційні матеріали). Київ, 2024. 116 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2025/01/28/2024-Religiya-religion-FIN.pdf>
65. Щедрій Я., Тарнавський Є. Військова логістика : навч. посібник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2017. 242 с.
66. Babarykina N., Sergiienko T. Consolidation of Ukrainian society through the prism of European integration. The I International Science Conference on Multidisciplinary Research, January 19 – 21, 2021, Berlin, Germany. P. 891-893.
67. Brown L., Ibarra K.A. Commemoration and the expression of political identity. *Tourism Management*. 2018. № 68. P. 79–88.
68. Chen S.Y., Urminsky O. The role of causal beliefs in political identity and voting. *Cognition*. 2019. № 188. P. 27–38. DOI: 10.1016/j.cognition.2019.01.003.

69. Eighth national survey: Ukraine in war conditions (April 6, 2022). Sociological group "Rating", https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyy_opros
70. Global Peace Index Briefing 2024. Institute for Economics & Peace (IEP) : веб-сайт. URL: <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2024/06/GPI-2024-briefing-web.pdf>
71. Kristensen N.N. The Meanings and Dimensions of Citizens' Political Identity: Approaching an Understanding of the Concept of Political Identity. European Consortium of Political Research (ECPR) : General Conference Papers, Université de Montreal. Montreal, Canada, 2015.
72. McNamara K. R., Musgrave P. Democracy and Collective Identity in the EU and the USA. Journal of Common Market Studies, Wiley Blackwell, 2020. Vol. 58(1). PP. 172-188. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcms.12978>
73. Modern technologies in the development of economy and human well-being. Edited by Tetyana Nestorenko and Magdalena Gawron-Lapuszek Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts University of Technology, Katowice Monograph 39. Publishing House of University of Technology, Katowice, 2020. 295p.
74. Ninth National Survey: Assessments of International Partnerships. Sociological group "Rating", April 26, 2022. URL, https://ratinggroup.ua/research/ukraine/devyatyy_obschenacionalnyy_opros_ocenki_mezhdunarodnogo_partnerstva_26_aprelya_2022.html
75. Opportunities and obstacles on the path of democratic transition of Ukraine, Kyiv International Institute of Sociology, 20.09.2022, https://kiis.com.ua/materials/pr/20220920_o/August%202022_wartime%20survey%20Public%20fin%20UKR.pdf

76. Public opinion in Ukraine after 10 months of war. Kyiv International Institute of Sociology, 15.01.2023, Adres URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1175&page=1>

77. Seventeenth nationwide survey: identity, patriotism, values Sociological group "Rating", (August 17-18, 2022), https://ratinggroup.ua/researchukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_n_nost_17-18_serpnya_2022.html

78. Should Ukraine fulfill all the requirements of the EU in order to join as soon as possible? Kyiv International Institute of Sociology, July 2022, <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1126&page=4>

79. Tenth National Survey: Ideological Markers of War. April 27, 2022. Sociological group "Rating", Adres URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyy_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html

80. The dynamics of political identity and issue attitudes in adolescence and early adulthood / R. Rekker et al. Electoral Studies. 2017. DOI: 10.1016/j.electstud.2017.02.005.

81. Twentieth national survey: foreign policy attitudes of the population (January 14-16, 2023), Sociological group "Rating", https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_zovn_shnopol_tichn_nastro_naselennya_14-16_s_chny_a_2023.html

82. Van Bavel J.J., Pereira A. The Partisan Brain: An Identity-Based Model of Political Belief. Trends in Cognitive Sciences. 2018. № 22 (3). P. 213–224. DOI: 10.1016/j.tics.2018.01.004.

83. Vignoles V.L. Identity: Personal and Social. The Oxford Handbook of Personality and Social Psychology / edited by Kay Deaux, Mark Snyder. Second Edition. New York : Oxford University Press, 2019.

84. Winterich K.P., Zhang Y., Mittal V. How political identity and charity positioning increase donations: Insights from Moral Foundations Theory. *Intern. J. of Research in Marketing*. 2012. № 29. P. 346–354.

85. Zaluzhnyi V. Modern positional warfare and how to win in it. 01.11.2023. *The Economist* : веб-сайт. URL: https://infographics.economist.com/2023/ExternalContent/ZALUZHNYI_FULL_VERSION.pdf